İbrahim Oğulları ile Hegel Oğulları Arasında Siyaset ve Tarih: Türkiye'de İslamcılar Ve Solcular

Yasin Aktay

Özet

Hegel'den beri siyasetin dili ve bütün olasılıkları sağ ve sol yelpazeden ibaret bir muhayyileye sıkıştırılmış durumdadır. Sağ ve solun yaşadığımız dünyanın siyasal diline bir taban oluşturduğu düşünülüyorsa, doğal olarak herhangi bir toplumsal hareketin veya söylemin bu dil içerisinde de kendine bir mesken bulmaksızın varolmasına imkan tanınmaz. Oysa siyasal eylemin bu metafor eşliğinde düşünülmesinin tarihi en fazla Fransız Devrimi'ne kadar götürülebilir. Söz konusu olan bir din ise bütün yelpazeyi kurmuş ve tanımlamış olan muhayyile ona zaten sağda bir yeri reserve etmiştir. Bir dinin ötesine geçip bir sosyal hareket özelliği sergilediğinde veya İslamcılık olarak ortaya çıktığında ona yakışan solda bir yer mi, sağda bir duruş mu? Bu makalede Hegel'den mülhem antagonizmaların sağ ve sol seçenekleri basite indirgeyecek şekilde alabildiğine çeşitlendiği günümüzde İslâmcılığın pozisyonu ele alınmakta, alternatif bir okuma biçimi olarak İbrahim'in oğulları arasındaki gerilimi dikkate almayı önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Sol, siyaset, tarih, Hegel, İslâmcılık.

Kendilerine kitap verdiklerimiz O'nu (Muhammed'i) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Fakat onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizler (Bakara, 146).

Hegel'den beri siyasetin dili ve bütün olasılıkları sağ ve sol yelpazeden ibaret bir muhayyileye sıkıştırılmış durumdadır. Sağ ve solun yaşadığımız dünyanın siyasal diline bir taban oluşturduğu düşünülüyorsa, doğal olarak herhangi bir toplumsal hareketin veya söylemin bu dil içerisinde de kendine bir mesken bulmaksızın varolmasına imkan tanınmaz. Oysa siyasal eylemin bu metafor eşliğinde düşünülmesinin tarihi en fazla Fransız Devrimi'ne kadar götürülebilir. Bir dil olarak siyasal eylemleri tüketebilecek bir kapsamlılığı olmadığı gibi, karşıtlığın kendi içerisinde düzenlenme biçimleri, bu düzenlenmenin tesis ettiği hiyerarşilerin politik kârları, başka bir dille kolaylıkla yeniden temellük edilemeyecek kadar açık ve katı bir şekilde paylaşılmıştır. Başka bir deyişle sağ-sol siyasal diline çevrilmiş, o dil içerisinde ifade edilmeye çalışılmış olan İslâm'ın bu karşıtlıkla aynı pakete giren değerler hiyerarşisine birebir uyması gerçekte mümkün değildir. İslam sağcı bir din midir, sola daha mı yakındır? Bir din ise bütün yelpazeyi kurmuş ve tanımlamış olan muhayyile ona zaten sağda bir yeri reserve etmiştir. Bir dinin ötesine geçip bir sosyal hareket özelliği sergilediğinde veya İslamcılık olarak ortaya çıktığında ona yakışan solda bir yer mi, sağda bir duruş mu?

Bu sorular daha da uzatılabilir. Bütün bu sorular bütün siyasal olasılıkları bir metaforun sınırlarında öngörülmüş, tüketilmiş ve kendine göre tanımlanmıştır. Doğrusu tam da bu yüzden herhangi bir karşılaştırma, metaforik bir işlev dolayısıyla ve ancak geçici olabilir. Metafor kullanımı caizdir. Metaforun bir teşbih olduğu ve geçici bir kullanım olduğu şuurunda olunduğu sürece tabi. Antagonizmaların Hegel'den mülhem sağ ve sol seçenekleri basite indirgeyecek şekilde alabildiğine çeşitlendiği günümüzde, hele bir de medeniyetler arasındaki rekabetin veya çelişkinin daha geçerli bir antagonizmaya dönüştüğü dünyamız, bizi kendisine bambaşka bir siyaset diliyle yaklaşmaya zorluyor. Aslında İslam Dünyası ile genel olarak Batı dünyası arasındaki gerilimin tarihsel karşılaşmalarına ve bugünkü durumuna baktığımızda İbrahim oğulları arasında süregelen ve süregiden bir kavganın muhtemelen daha tutarlı bir bütünselliğini yakalayabiliriz.

İbrahim oğulları İshak ve İsmail'dir. Birincisinin torunlarından daha sonra hem Yahudiliğe hem de Hıristiyanlığa kaynaklık edecek olan İsrailoğulları gelecektir. İsmail'den ise Hz. Muhammed (S) ve vazettiği din İslamiyet gelecektir. İbrahim'den sonra insanlık tarihinin önemli bir bölümü bu iki oğuldan gelen nesiller arasındaki bir kavga olarak da okunabilir. Peki İsmail ile

İshak arasında önemsenecek bir fark var mıdır? İslam'a göre her ikisi birer İslam peygamberidir. İkisinin de yolu, daveti, istikameti birdir. Peygamberler arasında ayırım yapmak bile caiz değildir. İbrahimoğullarından olmak İbrahim'in İsmail'den olma torunlarıyla da, yani Müslümanlarla da kardeş sayılmayı gerektirecektir. Aslında, Müslümanlar için hiçbir önemi olmayan fark, anneleridir. İshak'ın annesi İbrahim'in hanımı Sara'dır. İsmail'in annesi ise Sara'nın kölesi, siyahî Hacer'dir. İsrailoğullarının, diğer bütün insanlar bir yana, İsmailoğullarına tasladıkları üstünlük, bir açıdan, vara vara bu anne soyuna dayanır. İsrailoğulları arasında kadının statüsü ve toplumsal rolü konusunda hiç de iç açıcı bir durum olmadığı halde, anne soyunun yüceltilmesi, örneğin, Yahudiliğin anneden geçiyor olması, ancak bu sebebe bağlanabilir (Allah'ın takdirine bakınız ki, koca bir insanlık tarihinin çok önemli bir ayrışması iki kadın arasındaki çekişme eşliğinde okunabilir).

Oysa İsmail'in oğullarıyla da kardeş olmak seçkin sayılmak için gerekli olan sınırları da ortadan kaldırmış olacaktır. Çünkü Müslümanlık peygamber ayırımcılığı yapmamak gibi, Allah'a yakınlık konusunda dil, ırk, renk ve cinsiyet ayrımı da yapmamayı gerektiriyor. Böylece İsmail oğullarıyla aralarında hiçbir fark olmaması demek diğer insanlarla aralarında hiçbir farkın da olmaması anlamına gelecektir.

Hz. Muhammed (s) Tevhid mesajını Mekke'de ve Medine'de tebliğ etmeye başladığında özellikle Yahudilerden yana karşılaştığı ilk tepkinin mesajının içeriğinden ziyade soyuyla ilgili olması dikkat çekicidir. Yahudi olmayan birinin ağzında bu mesajın ne işi olurdu? O nihayetinde bir ümmi, yani kendi kitaplarından nasibi olmayan bir gentile idi. Peygamberlik bir misyon değil bir imtiyaz idi onlara göre ve Yahudi seçkinciliğine aitti. Muhammed nihayetinde İbrahim'in oğullarından idiyse de İshak'ın torunlarından değildi ve bu, seçkinlik için yeterince güçlü bir sebepti. Oysa İsmail'in oğullarıyla da kardeş olmak seçkin sayılmak için gerekli olan sınırları da ortadan kaldırmış olacaktır. Çünkü Müslümanlık peygamber ayırımcılığı yapmamak gibi, Allah'a yakınlık konusunda dil, ırk, renk ve cinsiyet ayrımı da yapmamayı gerektiriyor. Böylece İsmail oğullarıyla aralarında hiçbir fark olmaması diğer insanlarla aralarında hiçbir farkın da olmaması anlamına gelecektir. Bu da seçkinlik veya üstünlük ihtimalini baştan itibaren gideren bir gelişme olarak kabul edilmesi başlıbaşına imtihan bir durum.

Hz. Yusuf'tan sonra İsrailoğullarının Mısır'a yerleşmesi ve bilahare köleleştirilmeleri, ardından Musa eliyle kurtarılarak Filistin'e yerleştirilmeleri, sonradan arka arkaya gelen peygamberler... Hz. İsa'nın İsrailoğullarının içinden gelerek tarihe soktuğu yeni kulvar... Roma, Bizans ve ardından İslam'ın doğuşu... Kur'an-ı Kerim'de Hıristiyan ve Yahudilerle yaşanan tartışma ve

diyaloglara dair müthiş kesitler. Sonradan İslam'ın Hıristiyan ve Yahudi topraklarında yayılışı, bir ortak miras olarak Kudüs'ün fethi ve Endülüs medeniyetinin kuruluşu. Arka arkaya düzenlenen ve yüzyıllara sari haçlı seferleri... Avrupa içinde gerçekleşen din savaşları, Reform, Rönesans, Aydınlanma ve sömürge ataklarıyla İslam dünyasıyla yeniden karşılaşma, Oryantalizm ve İslam dünyasının halifesizleştirilmesi süreci... 1. Dünya Savaşı ve İsrail'in kuruluşunun merkezi bir rol oynayacağı Yeni Dünya düzeni... İsrail'in Siyonist politikalarının bütün dünyada bütün iddia edilen hümanist, laik, demokratik değerlerin hepsini hiçliğe çıkaracak şekilde bir meşruiyet kazanması ilh. Bu kısa dünya tarihi ve siyaseti turu bugünün dünyasının bütün antagonizmalarını yeniden anlamlandırmayı gerektiren bir tur. Bu turun içinde Hegel'in oğulları nerede duruyor? İşçi sınıfı ile burjuva sınıfı arasındaki kavga bu dünyanın neresinde? Dünyayı İbrahim'in oğullarının tarihsel seyri eşliğinde görmeyi denediğinizde proleterya kim, aristokrat kim, burjuva kim oluyor?

İsrail'in dünyadan gördüğü kayra orta yerde dururken ve bütün bir Orta Doğu'yu her gün şiddet akımlarıyla dalgalandırıp, ırkçı ve etnosentrik közlerle yakarken kim dünya proleterlerinin birleşme çağrısına kulak vermeyi düşünebilir? Daha da ötede proleterlerin davasını güdenlerin bile asıl imtihanları bu kavgada nerede durduklarıyla ilgili olmuyor mu? İslam dünyasında sol siyaset dilini bitiren asıl büyük etki Avrupa solunun İsrail'e karşı en iyi ihtimalle suskunluğu, daha da ötede soy bağları olmadı mı? İleride bu konuyu açalım isterseniz.

İbrahim oğullarından gelen ve kendilerini diğer kardeşlerinden ontolojik olarak üstün gören kavim, insanlığa rahmet olarak gelen bir misyonun kendileri üzerinden değil de aşağıda gördükleri kardeşleri üzerinden gelmesine tepki göstermişti. Misyonun kendisine itiraz yok ama misyonun taşıyıcısına karşı, misyonun muhtemel kıldığı prestiji çalınmış mülkü görme duygusu. Bu arkaik kıskançlık duygusu, aynı zamanda dünya ne kadar gelişse de, insanlık ilimde, sanatta ne kadar ilerlese de yok olmayan, her dem başka türlü tezahür eden bir duygu.

Bugün Türkiye'de İslamcılığın sosyal ve siyasal alanda sergilediği performans birçok bakımdan sosyalistlerin hayal ettikleri ama hayallerinin bile erişemediği bir performans. Türkiye'nin demokratikleşmesi, gelir dağılımındaki adaletsizliğin göreli iyileştirilmesi, yaygın sosyal hizmetler ve politikalar, sendikal hakların geliştirilmesi ve Kürt sorununda Kemalist paradigmanın devlet adına tamamen terk edilmesi, Alevi kimliğinin yine Kemalist kurgunun hilafına tanınması ve itibarının iade edilmesi iktidardaki muhafazakar bir partinin eliyle gerçekleşti. Dahası bilhassa solcuların büyük işkenceler ve mağduriyetler yaşadığı, o yüzden sol muhayyilede intikam özlemi ayrı bir merkezi

yer tutan 12 Eylül'ün yargılanmasının önünü açan ve yargılayan yine aynı iktidar oldu. Türk solunun muallimi evveli Nazım Hikmet'e yine iade-yi itibar bu iktidar tarafından yapılırken, daha geniş ve kapsayıcı bir vatandaşlık seviyesi de işaret edildi. Bütün bunlar kendisiyle tutarlı bir sol tarafından takdir edilmesi gereken hareketler.

Oysa Türkiye solunun tam da bu esnada giderek yaşam tarzı ve gardrob tartışmalarına saparak tam burjuva özellikler sergilemeye başladığı görüldü. Burjuvalaşma veya seçkinci refleks muhtemelen Türkiye solunun genetiğinde vardır. Zira Türkiye'de sol hiçbir zaman bir işçi-sınıf hareketi veya halk hareketi olmadı denilebilir. Ancak her zaman iddia ettiği bir Mesihi rol olmuştur ki, bu rol onu Hegel'in ahfadı olmaktan ziyade İbrahim oğullarının tarihsel seyrinde uygun bir yere yerleştiriyor. Sonra dönüp bakıyor ve soruyor: bu demokratikleşme, insan haklarının ilerletilmesi, sosyal devlet uygulamaları, yoksulların üst sınıfa hareketliliği, 12 Eylül ile hesaplaşma "gerici" (siz ümmi veya *gentile* diye okuyun) bir rol üstlenmesi beklenen muhafazakarlardan mı geliyor? Bu kahredici gerçeklik, bu imkansız durum olsa olsa bir kötü rüya olabilir... Aslında, bu muhafazakarların bir tarihsel dönemde illa ki olumlu bir rol üstlenmeleri gerekiyorsa bizim yürüttüğümüz kurtarıcı role teslim olmaktan başka yolları yok. Bu role neden direniyorlar ki?

Türkiye'de İslâmcılık ile solun tarihsel olarak karşılaşmaları ve birbirlerini etkilemeleri bir dizi başka hikaye üzerinden de okunabilir tabi. Sol bakış açısından en genel geçer okuma biçimi kanaatimce bu olsa da, bütün kitlesel karşılaşmalar gibi bu karşılaşmanın da farklı veçheleri vardır. İlerleyen sayfalarda, bu karşılaşmalara dair yukarıda ifade ettiğimiz şecereyi bir alternatif anlama çerçevesi olarak sunmaya çalışacağım.

Soğuk Savaş Yıllarında Muhalefet ve İslamcılık

Sağ sol siyasal karşıtlığı bir kez kurulup bütün dünyanın siyasal eylem biçimlerini kodlamaya yönelmesiyle birlikte İslâmcılığın da hitap alanıyla kesişen sol hegemonyanın zaman zaman İslâmcı siyasal dile sirayet etmiş olduğu göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Türkiye'deki yükselişi 70'lerin sonlarına denk gelen çağdaş İslâmcılığın genelde İslâm ülkeleri, özelde Orta Doğu ülkelerindeki yükselişinin, Soğuk Savaş dönemlerinden önemli bir itki aldığı söylenebilir. Mısır'da Hasan el-Benna'nın kurduğu Müslüman Kardeşler hareketi ile Pakistan'ın kurulmasına ve sonrasına götüren süreçte Cemaat-i İslâmî'nin tarihi biraz daha gerilere gider. Ancak bu hareketlerin bile Soğuk Savaş'ın başladığı yıllardan itibaren hızlı bir mücadele temposuna girdikleri, ülkelerinin mukadderatında önemli bir rol oynadıkları bir gerçektir. Ayrıca, bu hareketlerin esas şöhretlerini yine Soğuk Savaş şartlarında yaptıkları ve söylemlerini bu

şartlarda nakşetmiş oldukları bir gerçektir. Bu dönemde dünyanın bölündüğü iki blok arasında İslâmcı seçeneğin büyük ölçüde bir üçüncü yol, üçüncü çözüm olarak ortaya çıktığına dair yaygın bir algı vardı(r).

Sol ve sosyalizm bu dönemde doğu bloku ülkelerinin resmi ideolojisidir. Salt bu yüzden bile bir resmi ideolojiden beklenebilecek her türlü iktidar ideolojisinin sağcı niteliklerine sahiptir. Buna rağmen, bu ülkeler dünya sistemi içinde bir çeşit küresel muhalefet bloku rolünü oynuyorlardı. Bu ikili bloklaşma içinde dünyanın her tarafında ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri veya kimlik hareketlerinin de büyük ölçüde bu ikili bloklaşmanın yarattığı dil içerisinde veya bu dilin değerler dünyasına göre ifade edilmesi gerekiyordu. Latin Amerika'daki özgürlük hareketlerinin Hıristiyan ve sosyalist bir senteze dayanması veya İtalyan Komünist Partisi'nin Hıristiyan demokratlarla tarihsel uzlaşması büyük ölçüde muhalefet hareketleri için sosyalizmin geçerli olan küresel söylemsel hegemonyasının bir gereğiydi (Öner, 1985).

İslâm dünyasında da İslâmcılığı besleyen maddi kaynaklarla sosyalizmi besleyen kaynakların çok benzer olması bir yana, İslâmcılığın uzun süre dünyanın bölündüğü ikili dil arasında sıkıştığı tarihsel bir gerçektir. Bu durumda bir yandan sağ-sol tabanlı dilin her çeşit varoluşu tüketen bir çerçeve olma iddiasında bulunması, diğer yandan solun dine karşı müzmin Aydınlanmacı, pozitivist, ateist tutumu, dine veya dine dayalı herhangi bir mücadeleye sağcı olmaktan başka bir "tanınma" seçeneği bırakmıyordu. Doğrusu dinin tarihi genellikle sağ bir siyasal tutumla özdeşleştirilmeye her zaman daha yatkın bir performans da sergilemiştir. İslâm özelinde ise iş sanıldığından çok daha karmaşıktır. Türkiye'de 70'li yılların ortalarına kadar İslâm'ın siyasal dile sağcı bir dilden başka bir tercüme yolu bulunmuyordu. Genel olarak oturmuş dinlerin tabiatındaki metafizik sabiteler, bir şehirli esnaf kültürünün de muhafazakarlığıyla birleştiğinde, Türkiye'de İslâm'ın siyasete katılımı bir sağ gramerin söylemsel pratiğinden ibaret olabiliyordu. 70'li yılların ortalarına doğru, özellikle MSP'nin CHP ile hızlandırdığı bir süreç ile İslâm'ın daha radikal bir muhalefetin vasatı olabilecek yanları keşfedilmeye başlandı. Diğer yandan, İslâm'ın şu ana kadar sağ bir söylemle süregelen özdeşleşmesinde tuhaf olan bir şey vardı. İslâm'ın siyasal bedenini sahiplenerek kendi ruhunun taşıyıcısı kılmış bir toplumsal veya siyasal iradeye karşı muhtemel bir uygun tutumun bulunması açısından belki de sağ-sol metaforu yeterli ifade imkanı vermiyordu. İsmet Özel, Türkiye'de Müslümanların muhafazakarlıkla olan ilişkilerindeki paradoksal boyutları anlatırken tam da bu karmaşıklığa dikkat çekmiş oluyordu. Kendi bedenlerini bile temellük etmeye yönelecek kadar tâcizkâr ve sömürücü bir gelişme olarak işlemekte olan Batılılaşma veya sekülerleşme politikalarına karşı, muhafazakarlık, elinde avucunda, özellikle

"din ve mukaddesat adına" kalan ne varsa onu korumaktan ibaret bir refleks olarak şekillenmiştir (Özel, 1984: 26-27).

Müslümanların muhafazakarlığı, dolayısıyla sağcılığı. Kuşkusuz köprü bu düzeyde de olsa bir defa kurulduğunda, bu köprüye çıkan diğer karmaşık ana veya ara yolların kurulması da mukadder oluyor. Oysa İslâm'ın sağ-sol siyasal ekseninde düşünülmesi gerekiyorsa, oturmuş, ortodoks, belli bir akidesi olan bir din olma vasfı bir yana, tarihsel konjonktür itibariyle muhalif, sol bir tutum içinde olması daha akla yatkın olurdu. İtiraz edeceği çok şey vardı. Dünyanın vahşi kapitalizmin vahşi iştahlarına sunulduğu bir anda ortaya çıkan akıl almaz eşitsizliklere karşı İslâm'ın ruhunun zorunlu olarak yükselttiği itirazı sağ bir siyasal dile çevirmek, sol bir dile çevirmekten her zaman daha kolay olmuştur. Kuşkusuz bu kolaylık, İslâmcılığın solun boşalttığı alanı çok daha kolay tevarüs etmesine de yol açmıştır. Aydın Aktay'ın ifadesiyle Bu durum,

> "... yer yer İslamcılığın sosyalizmden rol çalıyor olduğu izlenimi verebiliyordu. "İslam dünyasında Sosyalizmin kapitalizmle veya solun sağla çekişmesi bağlamında İslamcı söylemin araya nerden bir yol bulup girdiği bile sorulabilirdi. Nitekim uzun süre İslamcılığın doldurmaya yöneldiği alanların sosyalizmin artık kullanılamayan alanları olduğu bile düşünülebilirdi. Görüntü, adeta Avrupa'da cemaati kalmamış kiliselerin camiye çevrilmesi manzarasını andırıyordu (Aktay, 2014).

Bununla birlikte, İslâmcılığı salt solun varisliğine indirgemenin, açıklayıcı olamayacağını geçerken belirtmekte fayda var. Zira İslâmcılığın, solun sahnede aktif bir rol oynamaya devam ettiği veya sahneyi terk ettiği esnada da salt ekonomizme indirgenemeyecek duruşları veya talepleri de olmuştur. Sol bir dille konuşmak gerekirse onun yer aldığı veya dillendirdiği antagonizma, yer yer sınıfsal bir antagonizmayı da kapsamakla birlikte salt bundan ibaret olmamıştır. Ekonomik sermaye kadar, sembolik ve kültürel sermayeler üzerindeki kavgada da yer almış ve bazen birini diğerlerine önceleme durumuna göre, sağ ve sol siyasal tutumlar arasında değişik konumlarında görüntülenebilmiştir..

Sosyalizm ve Din: Bir Tarihsel Uzlaşmanın İmkanı[1]

Din ve sosyalizmin uzlaşmazlığı genel-geçer ve genellikle pek sorgulanmadan kabul edilen bir kanıdır. Yüzeysel bir sorgulamada ikisinin uzlaşmazlığına dair çok sayıda hazır argüman hemen her ortama sürülebilir. Dinin özü

1 Yazının bundan sonraki kısmı, "Türkiye'de İslam ve Sol veya İslamcılar ve Solcular" başlıklı daha önce yayımlanmış bir yazının bir kısmı üzerindeki düzeltmeler ve ilavelerle oluşmuştur. Yazının tamamı için bkz. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler* 9. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

itibariyle metafizik doğası dolayısıyla sağcı bir siyasal tutuma yapışık olduğu düşüncesi en güçlü sosyalist kabullerdendir. Dinin belli üretim-sömürü ilişkilerinin bir ideolojisinden ibaret görülmesi de bu uzlaşmazlık kanısını besleyen önemli bir kabuldür. Sosyalistler dine böyle bakarken kaçınılmaz olarak bu karşılaşmanın öbür yanında, yani dindar insanlar nezdinde bir görüntü veriyor, bir algıya neden oluyorlar. Örneğin, din ile sosyalizmin uzlaşmazlığı kadar tanrı-tanımazlık, kutsal-bilmezlik sosyalizmin başka herhangi bir mesajından, argümanından veya projesinden daha önemli hale geliyor.

Kuşkusuz sosyalizmin aydınlanmacı veya ondokuzuncu yüzyıldaki teorik kaynaklarında dinin hiçbir şekilde uzlaşılamayacak bir hurafe, bir insan uydurması, bir afyon veya bir üstyapı kurumu olarak güçlü bir biçimde ele alınmış olması ve sosyalist popüler kültürde buna uygun bir din antipatisinin kökleşmiş olması herhangi bir uzlaşma ihtimalini bir hayli zorlaştırmıştır. Herhangi bir uzlaşma girişimi her şeyden önce sosyalizmin bu teorik kaynaklarındaki ağır din-karşıtı argüman, formülasyon veya söylemle baş etmek zorunda kalacaktır. Bu söylemler karşısında dindar insanların ağır bir hakaret ve aşağılayıcı saldırı hissetmemeleri mümkün değildir. Söylemler bu şekilde kurulduğunda dinin statüko yanlısı olup olmaması, mevcut üretim biçimlerine karşı tutumlarının şu veya bu olması da aslında önemini yitirmiştir.

Tartışma veya karşılıklı tavırlar birinin kapitalizme veya mevcut üretim-sömürü ilişkilerine karşı tutumundan öteye geçmiş, tamamen söylemsel düzeyde, yani tam da marksizmin üstyapısal dediği düzeyde yürütülmektedir. Bu konuda marksistlerin dine karşı tutumları da yine bu dinsel söylem düzeyini aşamamıştır. Bu durumda zaman zaman sosyalist söylemin bir iktidar söylemi olarak ve ezilen halkların temsilcisi bir dinsel konumla karşı karşıya kalması sıklıkla karşılaşılan bir durum olabilmektedir. Sosyalist blok dönemindeki Polonya'da Katolik kilisesi etkisi altındaki İşçi sendikası ile sosyalist devlet arasındaki tartışmalar veya Afganistan'da, Yugoslavya'da sosyalizmin İslam karşısındaki konumu tam böylesine bir tersinmiş ilişki örneğiydi. Tıpkı Türkiye'de sosyalist-sol söylem veya siyasallığın yıllarca kurulu Kemalist söylem veya düzen ile hep süregelen iktidar bloklaşmasının dindar halk kitleleri ile olan münasebetlerindeki gibi...

Bu konuya gelmeden önce yine de sosyalizmin içerdiği güçlü anonim sembolik sermayeye dindar kitlelerin her zaman çok da olumsuz bir tavır takınmamış olduğunu kaydetmek gerekiyor. İslam dünyasında zaten birçok örneğini gördüğümüz İslam sosyalizmi veya İslami sol yorumlarının dışında Hıristiyan dünyasında, hatta Avrupa'da bile İslam ve sosyalizm karşıtlığı ile ilgili hikâyenin başından itibaren bu kadar kesin kurulmamış olduğuna dair güçlü tarihsel veriler vardır. Din ve sosyalizmin uzlaşmazlığı ne kadar

genel geçer bir kanı olsa da tarih boyunca ve dünyanın birçok yerinde her iki tarafın farklı yorumları denenmiş, farklı versiyonları da ortaya çıkmıştır. Örneğin, bir tür "komünizmle mücadele" amacıyla örgütlenmiş olan bugünkü Avrupa Birliği'nin de ilk yapısını oluşturan Hıristiyan demokratların ondokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarında Avrupa'daki ilk örgütlenmelerinde sosyalist bir değeri hatta ismi sahiplendikleri bilinir. Hıristiyan Demokratların ilk nüvesi olarak oluşan "Uluslararası Katolik ittifakı" başlangıçta kendisine isim olarak "Hıristiyan demokrasi" ile "Katolik sosyalizm" arasında tereddüt etmiştir. Özellikle Katolik hareketin hızla geliştiği Belçika'da meydana gelen tartışmada "Katolik sosyalizm" isminde ısrar edenler, sosyalizmin sadece toplumsal sorunları vurgulamasına karşılık demokrasi kavramının hükümetle veya yönetimle alakalı mevzuları ilgilendirdiğine, dolayısıyla sosyalizm kavramının Katolik hareketin öngörülen amaçlarına daha uygun düştüğünü savunmuşlar. Bunların muhalifleri ise sosyalizm isminin materyalist ve devrimci bir partiye ait olması dolayısıyla özelleşmiş bir isim olduğunu, oysa demokrasi kavramının yönetimle ilgili vurgusunu kaybederek tamamen halkla ilgili bir çağrışıma sahiplendiğine vurgu yaptılar.[2] Yine de Avrupa'da değişik dönemlerde ve yerlerde sosyalizm ve dinin etkili diyalogları olmuş, özellikle İtalyan Komünist Partisi'nin altmışlı yıllarda ülkedeki Katolik çoğunlukta devrimci bir potansiyel görmesiyle başlayan strateji arayışları sosyalistlerin dinle farklı bir diyalog kurmalarının önünü açmıştır (Öner, 1984).

Kuşkusuz bu diyaloglarda sosyalizmin teorik veya doktrinel unsurlarının dinin itikadı veya metafizik temelleri ve metinleriyle uzlaşıp uzlaşmadığı ikinci derecede önemli görülmüşse de, bu metinler her zaman herhangi bir diyalogu zorlaştıran unsurlar olarak görülmüştür. Sonuçta sosyalizm dini bir üstyapı kurumu olarak değerlendirdiği sürece dinin hakikat içeriğine de zorunlu olarak uyduruk bir safsata gözüyle bakmak durumunda kalacaktır. Marx'ın dini bir afyon olarak niteleyen sözleri ilk bakışta dine hiçbir doğruluk şansı tanımayan ve onu mutlak öteki olarak kurmaya yarayan bir referans noktası oluşturmuştur. Bu referans güçlü bir biçimde etkin iken, sosyalistlerin dinde devrimci bir potansiyel buldukları gerekçesiyle dindar insanlarla uzlaşma çabalarında, samimiyeti her zaman kuşkuyla karşılanan bir pragmatizmin izleri kaçınılmaz olarak hissedilir.

Oysa sosyalizm adına dinle bir diyalog çabası içinde olanlar sadece bu tarz metinlerin Ortodoks bir yorumuyla mukayyet olanlar değil. Sosyalist hareket veya söylemi kendi içinde bir bütün olarak görmeyip özellikle din

2 "Christian Democracy", *New Advent Catholic Newsletter*, www.newadvent.org giriş tarihi 29 Eylül 2004.

konusundaki tutumunu ayırt etme rahatlığı sergileyebilen, dindar sosyalistler de çıkabilmiştir. Dindar olduğu halde sosyalizme de gönül verme durumu çok istisnai bir durum olmamıştır. Latin Amerika'da, Avrupa'nın birçok ülkesinde dindar olduğu halde sosyalizme, hatta Marksist sosyalizme gönül bağlılığını sürdürmenin yolunu bulan çok olabiliyor.

Kalpsiz dünyanın kalbi ve bir gönül hikayesi

Gerçekten de konunun büyük ölçüde gönülle ilgisi var ve sosyalist değerlerle kurulan gönül ilişkisi konunun içerdiği metinsel veya teorik zorlukların üstesinden gelmenin yolunu bulmakta zorlanmıyor. Bu konuda yorumun bütün imkânlarına başvurulduğunda bir yol bulmak da zor olmuyor. "Din insanın afyonudur" sözü, örneğin, Marx'ın din hakkındaki en meşhur sözüdür ve bu sözün dine ezilenlerin ezilmesini kolaylaştıran, süre-giden sömürü düzenlerinin aksamaksızın sürmesini sağlayan bir rol atfettiği için dini aşağılayan bir önerme olarak okunması zorunlu gibi görülür. Oysa aynı ifade tam aksine dinin olumlu yönlerine işaret eden bir söz olarak da okunabilir. Bu yorum için çok fazla bir şey yapmak gerekmiyor. "Afyon" sözcüğünün sadece diğer yan anlamlarını yardıma çağırmak yetebilir. Nitekim, afyon sadece insanları uyuşturup onları dertlerinden uzaklaştıran bir araç değil, aynı zamanda hastalığın iyileştirilmesi için de başvurulabilen bir ilaçtır da. Dolayısıyla din sadece uyuşturmaz, aynı zamanda iyileştirir, sağaltır. Üstelik "din insanların afyonudur" aforizmasının öncesindeki sözler hem bu anlamı desteklemek üzere hatırlanabilir, hem de zaten din hakkında sarf edilebilecek en olumlu, en edebi tanımlamalar cümlesinden değerlendirilebilir.

> Dinsel ıstırap, aynı zamanda hem gerçek ıstırabın bir ifadesi, hem de gerçek ıstıraba karşı bir protestodur. Din, bastırılmış varlığın iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz bir dünyanın ruhudur. Din halkların *afyon*udur.
>
> İnsanların aldatıcı mutluluğu olan dinin ortadan kaldırılması, onların gerçek mutluluğunu istemektir. Onlardan içinde bulundukları koşullarla ilgili aldanışlarından vazgeçmelerini istemek, özünde aldanışı gerektiren bir durumdan vazgeçmelerini istemektir. Böylece dinin eleştirisi, en başta dinin-dinselliğin kuşattığı-yarattığı bu gözyaşları diyarının eleştirisidir (Marx, 2007: 121-2).

Hegel'in Hukuk Felsefesi'ni Eleştiriye Katkı isimli meşhur kitabında din hakkında sarf ettiği bu sözler, Ortodoks sayılabilecek bir Marksist yorum için hep bir dinin topyekûn reddi gibi algılanmışsa da, bunlar aynı zamanda dinin din-dışı eleştirisinin bir eleştirisi gibi de görülebilmiştir. Gerçi bu pasajların

siyakında ve sibakında, her iki yorumu destekleyecek ifadeler de bulunabilir. Ama dediğim gibi, bu konuda karar veren, bütün yorumlarda olduğu gibi gönülden başkası değildir. Sosyalizmin içerdiği olumlu değerlere karşı bir kez sempati oluştuğunda, yorum iradesi bütün engelleri aşar. Bizzat Marx'ın bütün bu ifadelerinin yeniden yorumu yapılır, yetmedi, Marx'ın sonuçta sosyalist değerlerin ne ilk ne de son üreticisi olduğu düşüncesine bir yer açılır.

Sonuçta din ve sosyalizmin birbirine karşı bakışlarıyla ilgili nihai kararı metinlerde geçen ifadelere bağlamak basit bir özcülüğün cenderesine sokar insanı. Var olan veya işaret edilen metinlerin kimin tarafından hangi saiklerle yorumlandığı çok daha önemlidir oysa. Sonuçta metinde birçok ifade öylesine dururken hem din tarafında hem de sol-sosyalizm tarafında yine birçok insan, birçok hareket veya birçok irili ufaklı grup bu yakınlaşmayı veya uzlaşmayı mümkün ve gerekli görebiliyor.

Özgün siyasal dil arayışı: Seyyid Kutub ve Sosyal Adalet

Yukarıda verdiğimiz örnekler çerçevesinde Latin Amerika, Avrupa'nın birçok ülkesinde Hıristiyanlık ve sosyalizm arasında genel-geçer kanının aksine bazı yakınlaşmalar mümkün olmuşken İslam dünyasında da İslam sosyalizmi veya İslami sol yorumların var olduğu biliniyor. Arap dünyasında özellikle iki dünya savaşı arasında İslami muhalefet dilinin büyük ölçüde sosyalist söylemin etkisi altında olduğu bilinir. Mısır'da bu yıllarda en geniş demokratik kitle hareketini oluşturan Müslüman Kardeşlerin en önemli düşünürlerinden biri olan Seyyid Kutub'un *İslam'da Sosyal Adalet* isimli kitabı nominal olarak sosyalizm seçeneğini batılı bir seçenek olarak fazla olumlamıyorsa da, içerik olarak İslam'ın içinde bir sosyalist söylem arayışı olarak tebarüz etmiştir. Aynı yazarın *İslam-Kapitalizm Çatışması* aslında kapitalizmin yanı sıra sosyalizme de ciddi eleştiriler içeriyor. Buna rağmen, eleştirinin odağına kapitalizm kavramını koyduğu için sosyalist bir söylemin etkisi altında kalmaktan kurtulamıyor. Çünkü kapitalizm eleştirisi o dönemde sosyalistlerin tekelindedir. Doğrusu başlıbaşına kapitalizm nitelemesi teşhisi ve tasavvuru da en kapsamlı haliyle bir sosyalist akıl gerektiriyor. Çünkü kapitalizmle ilgili lügatçe salt bir ekonomik analiz düzeyinde kullanılmıyor, aynı zamanda bir siyasal konumlanma da gerektiriyor. Nitekim sonraki yazılarında dünyayı daha saf bir İslami siyasal dil üzerinden kurmayı daha fazla önemsediği dönemlerde kapitalizm analizleri de iyice gerilemiştir.[3]

3 Seyyid Kutub'un düşüncesinde farklı dönemlerde sol ve sosyalist söylemlerin yeri üzerine daha geniş bir değerlendirme için bkz. Aktay, Yasin, 2002a, Soğuk Savaş Dönemi Arap İslamcılığında Sol ve Sosyalist Bağlam. Seyyid Kutup Örneği, İslamiyat, cilt 5, sayı 2.

Seyyid Kutub'un kendisi yine de İslam'ı herhangi bir sentezin içine sokmaya karşı bir duyarlılık sergilemişse de kendi dönemindeki İslam'ın siyasal diline veya Mısır'daki muhalefet bloğunda İslam ve sosyalizmin değişik terkiplerinin çok yaygın olduğunu kaydetmek gerekiyor.

Yine Müslüman Kardeşler cemaatinin Suriye'deki en önemli isimlerinden Mustafa Sibai'nin *İslam Sosyalizmi* isimli kitabı ise İslam ve sosyalizm arsındaki ilk en cesur uzlaştırma teşebbüsü olmuştur. Bu eserde aslında sosyalizmden hiçbir şekilde bahsedilmez. Aksine baştan sona İslam anlatılır. Kitap büyük ölçüde Kutub'un *Sosyal Adalet* isimli kitabını andıran temalar ve anlatımlarla doludur, ama bunlara "İslam sosyalizmi" ismi yakıştırılmaktadır. Bu da Suriye'deki İslami hareket üzerinde derin bir etkisi olan Sibai yoluyla sosyalizmin ateist çağrışımlar veya dinle bilinen kavgalı boyutlarından önce olumlu yanıyla sunulmasını sağlamıştır. Kuşkusuz Sosyalizm ve İslam terkibinde İslam'ı çok daha fazla ön-plana çıkaran, hatta neredeyse bu terkibi İslam'ın sosyalizme hiçbir şekilde ihtiyaç duymayacak kadar zengin içeriğine gönderme yaparak kuran bir tür kendine-yeterlilik söylemi göze çarpar. Üstelik sosyalizmi daha ileri derecede özümseyici söylemler de vardır İslam dünyasında ve bunlar yine genel olarak dinle, özel olarak İslam'la bir çatışma yaşamaksızın ifade edilirler. Şurası kesin ki, gerek Mısır'da gerek Suriye, Lübnan, Filistin ve diğer Arap ülkelerinde İslamcıların sosyal içerikli söylemlerinin yanı sıra, daha ağırlıklı olarak sosyalist hatta komünist olarak nitelenen hareketler de Türkiye'de alıştığımız türden ateist bir sol-sosyalist söyleme sahip değildirler. Bu ülkelerin sol-sosyalist söylemleri din ile kendine göre nispeten çok daha barışıktır, İslam'ın kültürel değerleri ile görece daha diyalog halinde bir söylem sözkonusudur.

İslam Dünyası için Hangi Marx?

Doğrudan marksizmle irtibat kuran İslamcı söylemler de vardır. Mısır'da, örneğin, Hasan Hanefi'nin daha ziyade teorik-entelektüel düzeyde seyreden İslami Sol projesinin, ilginçtir ki, esin kaynağı biraz Seyyid Kutup, biraz Ayetullah Humeyni, biraz da Marx başta olmak üzere diğer batılı düşünürler olmuştur. Hanefi'nin İslami sol projesi İslam'ın fıkıh, tarih ve kelam bakış açısını yeniden kurmayı teklif eden oldukça cesur bir girişimdir. Kitlesel bir destek bulduğu söylenemese de İslam dünyasında yine entelektüel camialarda düşünülebilir konular açısından ince bir ufuk çizgisi oluşturmuştur. Yine Mısır'dan Nasır Hamid Ebu Zeyd de aynı düzeyde, kitlesel etkisi pek olmamakla birlikte İslami sol projenin kendine özgü patikasını oluşturmaya çalışmış biridir. Cezayir'li Abdullah Larou'nin çalışmaları da, özellikle *Tarihselcilik ve Gelenek* isimli eseri Arap dünyasında İslam ve Sol'un yüksek düzeyli entelektüel

terkibi peşindeki önemli kayıtlardan birisini oluşturmuştur. Laroui'nin kitabında İslam dünyasının açıkça bir Marx okumasına ihtiyaç olduğu söylendikten sonra farklı Marx yorumlarına işaret edilerek Arap dünyasına lazım olanın Althusser'in olgun Marx'ı değil *11. Tez*'deki Marx olduğu savunuluyor. Bu tartışmaya değinmenin kendisi bence başlı-başına çok önemlidir. Althusser'in bilimsel, olgun Marx'ı yapısalcı olduğu kadar İslam dünyasının zaten asırlardır muzdarip olduğu kaderci, Eş'arici geleneği beslemekten öte bir şey yapmayacaktır. Oysa *11. Tez*, belki ideolojiktir, ama insanı motive eden, insana kaderini değiştirmenin kendi elinde olduğunu, insanın kendi tarihinin öznesi olduğunu hatırlatan, dolayısıyla insanı hareket etmeye sevk edecek bir okuma olacaktır. Muhtemelen Marksist teori tarihi içinde Marx'ın farklı yorumları arasında bu saiklerle bir tercihin yapılmış olmasının başka bir örneği yoktur. Sonuçta İslami bilgilere büyük bir vukûfiyetle sahip olan Laroui'nin İslam marksizmi türünden bir sentez arayışı her bakımdan kayda değer.

Belki İslam dünyasında, bu hızlı taramada bile, kesinlikle geçiştirilemeyecek bir başka okuma biçimi İran Devrimi esnasında oluşan İslam ve sol buluşmasıdır. Bu buluşmalar Ali Şeriati gibi büyük bir sentez adamını ortaya çıkarırken, İran'daki İslamcılara yoğun bir sol-sosyalist söylem katkısı sağlamış, solcuların da İslam ile olan organik bağlarını sürekli açık tutmuştur. İran'da en katışıksız solcuların bile her zaman yoğun İslami referans ve duyarlılıkları olmuştur. Halkın mücahitlerinin siyasal söylemi folk dindarlığın öğelerini bile yoğunlukla barındırmaktadır.

Bu arada Ali Şeriati'nin sadece siyasal duruşunun sol veya sosyalist öğeler içermesinden söz edilemez, o aynı zamanda İslami bilgiyi alabildiğine sol bir terminoloji içinde yeniden ve son derece başarılı bir biçimde ifade etmiştir. Onun İslam antropolojisi denemeleri, bütün insanlık tarihini Habil ile Kabil arasındaki bir çatışma olarak okurken, her iki tiplemeye üretim biçimleriyle ilgili kişilik, kültür ve davranış isnat etmeye çalışmıştır. İnsanlık tarihini bu iki ana tiplemeye indirgenebilecek bir diyalektik olarak kurarken, iktidar sistemleri veya toplumsal yapılar için önerdiği Firavun-Haman (bürokrasi)-Karun (ekonomi) -Belam (din ve ideoloji) dörtlemesi (bazen üçlemesi), kuşkusuz klasik marksizmin sınırları içinde de kalmaksızın, yer yer neo-Marksist çağrışımlardan da serbestçe yararlanarak oluşan kendine özgü bir formülasyondur. *İnsanın Dört Zindanı* olarak nitelediği, insanı sınırlayan tarih, toplum, biyoloji, coğrafya gibi, sınırlara nihilistçe bir mahkûmiyeti reddetmek ve insanın bir özgürleşme ihtimalinin her halükarda var olduğunu bunun da aşkla mümkün olduğunu ifade etmek, tabiidir ki onu salt sol bir çerçeveye sığdırmayı da zorlaştırır.

Kuşkusuz Şeriati sıradan bir insan değildir. Onun fikirlerinin İslam devrimini yapan kitlelerin söyleminde çok büyük bir etkisi olduğu muhakkaktır. Bu da İslamcılık adına yirminci yüzyılda gerçekleşmiş belki de en büyük siyasal hareketin sol bir söylem ile ne kadar içli dışlı olduğunu gösteriyor.[4]

Bütün bu örneklerden İslam ve solun da, dünyanın birçok yerinde belki Hıristiyanlık ve solun buluştuğundan daha fazla buluşmuş olabildiği sonucuna ulaşılabilir. Yani din ve sosyalizmin metinsel içeriklerinin kolaylıkla uzlaştırılamayacağı yönündeki yaygın kanaatin aksine fiilen kendini solda veya dindar hisseden insanların diğer tarafın söylemine yaklaşma denemelerine sıkça rastlanmıştır. Bu da en azından din ve sosyalizmin uzlaşmazlığına dair tezlerin özcü kusurlarını yeterince gösterebilen bir noktadır.

Tam da bundan dolayı, sol ve İslam arasındaki ilişkiyi her ikisinin referans metinlerinden yola çıkarak aramaya veya tesis etmeye çalışmak, sıkça yapılıyor olsa da, çok yanıltıcı bir karşılaştırma yoludur. Yanlışlığı, sadece metinlere uygulanacak yapıçözümcü veya aşırı yorumsamacı bir taktiğin her türlü karşılaştırmayı kolaylıkla geçersizleştirebilme ihtimalinden kaynaklanmıyor. Kuşkusuz olayın bu yönü de bir hayli önemlidir ve sadece İslam ve sol arasındaki bir karşılaştırma için değil, her türlü karşılaştırma için hem her seçeneğin mümkün olabildiği hem de her yolun geçersizleştirilmesinin de mümkün olduğu bir olumsallığı (contingency) içinde barındırır. İslam'ın sol bir yorumu mümkün müdür? Tabii ki mümkündür. Ama bu imkân, İslam'ın sağ bir yorumu imkânından en fazla bir derece daha ilerde veya geride bir imkân olabilir. İslam'ın sol bir yorumu kuşkusuz İslam'ın sağ bir yorumunun imkânını tamamen engelleyen bir şey değildir.

İslamcılar ve solcular: Kavuşamayan kardeşler mi?

Bu noktada durup aynı buluşmanın Türkiye'de ne ölçüde gerçekleşmiş olduğunu sormakta fayda var. Kuşkusuz gerek Hıristiyan gerek Müslüman dünyasında daha fazla mümkün görülen din ve sosyalizm uzlaşması Türkiye'de görece daha az, neredeyse yok denecek kadar az, karşılaşılmış bir şeydir. Bu noktada Ömer Laçiner'in tespitine katılmamak mümkün değil. Gerçekten de

> ...İslam toplumlarının bazılarında bile "İslamcılar"ın sol sosyalist akımlara -zayıf da olsa- bir "ilgi" gösterebilmiş olmalarına mukabil; Türkiye'de,

4 Devrim'den iki yıl önce Londra'da bir otel odasında ölen Ali Şeriati'nin İran Devrimi üzerindeki etkisi ve bu etkideki sol ve sosyalist söylem vurgusunun birinci elden bir tanıklığı için bkz. Amir Ahmad Fekri, *İran'da Aydınlanma ve Devrim: Sosyo-Politik ve Kültürel Dönüşüm, 1953 - 2006 "Tarihsel Oluşumu İçinde İran Devrimi ve Evrimleşme Süreci"*, Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Ü. S.B.E. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilmi Siyasal Bilimler Fakültesi 2007. Ayrıca bkz. Cesur, 2002; 2007.

özellikle TC'nin kuruluşundan itibaren "İslamcı" çevrelerin "sol-komünist" etiketi taşıyan ya da takılmış her fikre, öneriye karşı bile neredeyse koşulsuz bir ret tavrı içine girmiş olmalarıdır [sözkonusu olan]. Bu tutum 1920-1970 döneminin özellikle ikinci yarısından, yani Türk modernleşmesinin iki ana akımının iki ayrı parti halinde bir iktidar mücadelesi yürüttüğü 1946 sonrasında pre-İslamcılığın kendisi hemen tamamen anti-komünizm üzerinden/içinden ifade etmesiyle belirginleşir. Dikkate değer olan nokta şudur ki, pre-İslamcılığın bu söyleminde "komünizm" kavramı sadece mutlak, sistematik bir ateizm olarak değil, modernleşmenin seküler karakterinin en bariz tezahürlerinin, gelenekle en karşıt yönlerinin tamamını kapsayan bir içerikle kullanılır (Laçiner, 2004: 471-2).

Laçiner'in dediği kadar değilse bile Türkiye'de İslamcı çevreler başından beri sol çevrelere karşı, neredeyse koşulsuz bir ret tavrı içinde olmuşlardır. "Laçiner'in dediği kadar değil" derken, Türkiye tarihinde belki sol cenahtan gelen yaklaşımlara karşı bir reddiyeci tutum olmuşsa bile İslami kesimin sol bir yorum teşebbüslerinin hiçbir zaman eksik olmadığını kaydetmek gerekiyor. İlk başta akla gelebilecek örneklerden biri Nurettin Topçu ve *Hareket* dergisi çevresinin Anadolu solu diye ifade edilen yaklaşımlarında İslam'ın sol bir yorumunun denenmiş olduğu bilinir. O kadar ki, Nurettin Topçu'nun birçok yazısında İslam ve sosyalizm arasında neredeyse birebir bir özdeşleştirmeye bile başvurulur. "Bahtiyar Belde" başlıklı bir yazısı, örneğin (Topçu, 1970) bir tür İslamcı ütopyanın (ideal devlet) tasvirini verirken bu ütopyanın hâkim ilkesinin sosyalizan boyutlarının altı güçlü vurgularla çizilir. Son cümlesi "Sosyalizm devrimizin Şeriatıdır" hüküm önermesiyle biten yazının son paragrafı şöyle:

> Huzur içinde durulmuş, kaderine minnetle gülümseyerek Allah'a çevrilmiş bakışlar, aradığımız bahtiyar belde'nin ilahi manzarasıdır. Her birinin başkasının lokmasındaki bolluğa bakarak Allah'ına şükrettiği, fertlerinin cemaate hizmet sevdasına kendini bağışladığı sosyalizm, İslam sosyalizmidir. Ancak böyle bir belde, saadetle fazileti birlikte sunarak, insanları Allah'a yaklaştırabilir.
>
> Bu manada, sosyalizm devrimizin şeriatıdır (Topçu, 1970: 6).[5]

5 "Bahtiyar Belde", *Fikir ve Sanatta Hareket*, Sayı 59, Kasım 1970, makale Ankara'da yayımlanan, daha ziyade İlahiyat çevrelerinin akademik nitelikli yazılarına yer veren, ama bir süre İslamcı Düşüncenin önemli bir kulvarını da besleyen, o kulvardan da beslenen bir yayın organı olan *İslamiyat* dergisinin "İslam'ın Sol Yorumu" dosya konulu sayısında "Sosyalizm Devrimizin Şeriatıdır" başlığı altında bir tür İslamcı sol arşivinin önemli belgelerinden biri olarak yeniden yayımlandı (*İslâmiyât*, cilt 5, sayı 2, Nisan-Haziran 2002, ss 131-138.).

Burada Topçu'nun, sosyalizan eğilimiyle, İslamcı düşünce ve hareketin tarihinde pek de marjinal sayılmayan, büyük damarlardan birini temsil ettiğini belki de ayrıca kaydetmek gerekiyor. Sonradan İslamcı düşünce adına daha belirginleşen isimlerin önemli bir kısmı *Hareket* dergisinde Topçu'nun tedrisatından geçmişlerdir. Nitekim yukarıda Arap İslamcılığında görmeye alıştığımız "sosyal adalet" veya "İslami sol" yaklaşımların ilk Türkçeye çevirilerinin aynı damar içinde ortaya çıktığı da görülebilir. Mustafa Sibai'nin kitabı Hareket yayınlarından çıkmıştır, örneğin. Aynı şekilde Kutub'un *İslam ve Kapitalizm Uyuşmazlığı* başlığı altındaki ilk baskısı ile *İslam'da Sosyal Adalet* isimli kitabı yine Hareket yayınlarından basıldığında, belki Türkiye'de sol ve İslami çevreler arasında bir yakınlaşmanın işaretleri olarak değilse bile İslam'ın sol çağrışımları yüksek olan bir yorumunun işaretlerini oluşturuyorlardı. Gerek bu dergide gerek yine yetmişli yıllarda kristalleşen İslamcı düşüncede sosyal adalet, sol vurguları, İslamcılığın kendini bir sol hareket olarak değilse bile en azından sağ da olmayan bir hareket olarak tanımlama arayışlarını yansıtıyordu. Bu dönemde veya daha sonraki dönemde İslamcı söylemin içinde anti-sağ veya anti-kapitalizm olarak tebarüz eden bir söylemin her zaman kaçınılmaz olarak sosyalist bir kanala akmadığını da kaydetmek gerekiyor. Dahası hem Arap İslamcılığında hem de Nurettin Topçu'nun anti-kapitalist veya sosyalizan eğilimleri aynı zamanda hayli güçlü bir anti-komünist vurguyla tamamlanıyor. Seyyid Kutub'un *İslam'da Sosyal Adalet*'i, örneğin anti-kapitalist olduğu kadar anti-komünist hatta anti-sosyalisttir de. Kutub'un sınırlarını çizdiği sosyal adalet bazı okumalara göre sosyalizme bir yakınlaşma olarak görülebilir. Ancak Kutub'un böyle bir derdinin olmadığını aksine anlattığı sosyal adalet yönleri dolayısıyla İslam'ın hiçbir zaman sosyalizme ihtiyaç duymayacağını anlatmaya çalışıyor. Dolayısıyla sol bir bağlam yakalamak için en uygun metinlerinin yoğun bir anti-komünizm de içeriyor olmasını kaydetmek gerekiyor. Bunu nasıl yorumlamak gerektiği aslında açıktır. İslam solun içerdiği olumlu ne varsa onları zaten içeriyordur, ama sol bu olumlu yanlarından ibaret masum bir fikir olarak görülmez. Ayrıca anti-komünizm yine de ancak dışarıdan bir okumayla yakıştırılabilir bir niteleme olsa gerek. Çünkü Kutup için ve aslında birçok İslamcı için bir şeyin "anti"si olmak, bir tür o şeyin karşıtlığına indirgenmeyi de gerektirir. Anti-komünist olanın tek varlık nedeni komünizmdir. Oysa Seyyid Kutub'un İslamcı veya Müslüman kimliği algılama tarzı bu tarz bir takıntıya müsait değil. Bu anlamda belki komünizme veya sosyalizme karşı olduğu söylenebilir, ama anti-komünist veya anti-sosyalist nitelemesi yapacak kadar değil. [6]

6 Kutub hakkında iki çalışma için bkz. Aktay, 2002a; Altun, 2007.

Kutup'tan farklı olarak sosyalistliği bir kimlik olarak benimsemekten geri durmayan Nurettin Topçu'nun ise sosyalistliğinin çok ağır bir anti-komünizm de içerdiğine Tanıl Bora dikkat çekiyor. Bora, Topçu'nun anti-kapitalizmindeki romantik boyutu irdelerken, onun aynı zamanda sosyalist bir itikatla hiçbir şekilde bağdaşmayacak şekilde bir "mistik milli öz" tanımına sahip ve bağlı oluşunu da tespit ediyor. Bu milli öz tanımı bazen ağır bir milliyetçi bahse, bazen de bu tarz düşüncelerin çok kolay düşebildikleri bir anti-semitizme savrulur. Sonuçta "Topçu'nun anti-kapitalizmi, ahlaki temellidir", romantiktir, kapitalizmin ekonomi-politik bir eleştirisine dayanmıyor, aksine daha ziyade bir kahır edebiyatına dayanıyor. Kapitalizme, onun ürettiği insan tipine, ilişkilere, haksızlıklara kahreder Topçu, ama onun dışına çıkabilecek tutarlı bir teorik çerçevesi yoktur. Bora'nın deyişiyle bir tür kahriye akımına veya mezhebine tabidir (Bora, 2008: 18-22; 1998). Kuşkusuz Bora'nın sosyalizmden anladıklarını veya beklentilerin karşılamaktan çok uzaktır Topçu; tıpkı din tarafından sosyalist bir bağlamda anlamlı sayabileceğimiz diğer isimlerin veya akımların hepsinin olduğu gibi. Sonuçta yakınlaşmalardan bahsediyoruz, aynılaşmadan değil. İki farklı tarafın hem birbirleri hakkındaki algıları hem de her birinin kendilik algısı ve hayattan kendi bütünlüğü içinde anladıkları var ortada. Burada belki kaydedilmesi gereken bir nokta, Topçu da dahil olmak üzere aynı anda güçlü bir anti-komünist unsur taşıyan İslamcıların, kendilerini sağcılıktan ayrıştırmaya çok daha büyük bir önem atfediyor olmalarıdır.

Gerçekten yetmişli yıllarda Milli Görüş çizgisi içinde temayüz eden İslamcılık ilk defa kendini sol kadar sağdan da ayrıştırmaya güçlü bir vurguyla çalışmıştır. Yetmişli yılların ilk yarısında MSP'nin CHP ile kurduğu koalisyon sağ-muhafazakâr çevrelerin de artık kendi kulvarlarına "ihanet" eden bir çizgiyi ayırt etmelerine de yol açmıştır. MSP'ye eleştiriler o zaman İslam'ın siyasal diliyle değil anti-komünistliği imanın şartlarından olan tamamen sağ referanslarca yapılmıştır.[7] Oysa MSP bu esnada hem sağın hem solun ezberlerini bozacak şekilde siyaset için çok daha farklı referansları çalıştırarak, siyasetin rasyonel-pragmatik boyutunu çok erkenden keşfetmiş olduğunun işaretlerini veriyordu. Milli Görüşün büyük ölçüde İslami anlam dünyasıyla belirlenen referans çerçevesi içinde sol veya sosyalizan değerler bir karşılaştırma yapılması gerekirse sağ değerlerden çok daha fazla kabul görebilirdi. Bazı milliyetçilerin "yeşil-komünist" dedikleri seksen öncesinin MTTB veya Akıncı hareket mensuplarının ümmet anlayışından kaynaklanan enternasyonalist çağrışımlı, anti-milliyetçi söylemleri kuşkusuz sağ-muhafazakâr söylemler için bir tür

7 Yine Bora'nın da kaydettiği gibi Nurettin Topçu'nun sosyalist maceracılığını en ağır dille eleştirenlerden birisi o dönemin sağ-muhafazakâr-İslamcı çevrelerinin muallimi evveli sayılan Necip Fazıl Kısakürek olmuştur. Kısakürek "İslam'da mülkiyet esastır" diyerek Topçu'nun bu arayışlarını teolojik gerekçelerle mahkûm eder (Bora, 2008: 19).

tehlikeli bid'atler gibi değerlendirildi. Bu söylemler, aslında, İslamcılığın kendi özgün dilini sağ ve sol ekseninden veya kapitalizm ve sosyalizm ikileminden ve hatta yenilikçi muhafazakâr ekseninden de bağımsız olarak ortaya koyma iradesini de yansıtıyordu. Doğrusu İran İslam Devrimi'nin kendini ifade zamanı geçtikçe "ne doğu ne batı, İslam cumhuriyeti" veya "ne kapitalizm ne sosyalizm İslam adaleti" gibi sloganlar İslamcılığın sağ-sol, kapitalizm-sosyalizm, doğu-batı gibi eksenlerden bağımsız olarak kendi özgün siyasi çizgisini bulmaya çalıştığı görüldü. Bu ifade yollarının İran Devrimi kadar yeni olduğunu söylemek de mümkün değil. İnsana hemen üçüncü yol çağrışımı yapan bu özgün çizgi iddiası kırklı yıllardan beri bütün Arap İslamcılığında, ellili yıllardan beri de Türk İslamcılığında, hatta daha geriye ondokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar ilk İslamcı metinlerdeki söylemlerde belirgindir.

Evet, özetle, İslamcılığın "özgün yol" iddiası var, ama Laçiner'in dediği kadar İslamcılığın sürekli her türlüsünden bir sosyalizm-karşıtlığı olarak temayüz etmiş olduğunu söylemek de zordur. Verdiğimiz örnekler Türk İslamcılık tarihinde sosyalizmle, değişik temasların olduğunu, ya sosyolojik eklemlenmeler şeklinde veya doğrudan teorik sentezlemeler şeklinde bazı yakınlaşmaların olduğunu gösteriyor. Seksenlere kadar bu örnekler tüketici olmasa da yeterine örnekleyici olur sanırım. Seksenlerden sonra kendini Milli Görüş'ten ve demokratik mücadele zemininden ayrıştıran bir radikal İslamcı söylemin güçlü sosyal adaletçi vurgularla solun boşalttığı alanları büyük ölçüde doldurduğunu biliyoruz. Bu zeminde yükselen İslamcılığın gerek Kürt sorununa, gerek istihdam ve sömürü ilişkilerine, kendine özgü, belki fazla teorik olmayan ama mutlaka kendine özgü söylemsel yollarıyla müdahil olmaya çalıştığı kaydedilebilir. Bu dönemde yayımlanan ve geniş bir İslamcı gençlik kitlesince takip edilen *Aylık Dergi*, *Girişim*, *Kitap* dergisi ve *Yeryüzü* gibi dergilerde sol edebiyat, sol literatür ve solcu düşünür ve siyasi figürlerin takip edildiği ve belli düzeylerde bir etkilenime kapıların açıldığı rahatlıkla görülebilir. Ayrıca bu dergiler sendikal hareketlere olan ilgileri, kapitalizm ve ABD eleştirileri, hatta ABD eksenli İslamizasyon eleştirilerinin yanı sıra geniş bir Müslüman enternasyonalizmi (ümmet) vizyonunu ifade ederek İslami-sol bir örnek ortaya koymuyor idilerse de kesinlikle sağ-muhafazakâr bir çizgiden de ısrarla ayrışmaya çalışıyorlardı. Doksanlı yıllarda Refah Partisi'nin daha önceleri tamamen sol siyasi hareketlerin arka bahçesi gibi görünen kent varoşlarından oy alabilen neredeyse tek parti konumuna gelmesi, sol ile organik değilse bile hedef kitle üzerinden çapraz-rakip bir ilişkinin kurulmuş olduğunu gösterdi. Adil Düzen söylemi kuşkusuz mevcut sol teori açısından açıklaması kolaylıkla yapılabilecek bir şey gibi görülüyordu. Ama açıklaması ne kadar güçlü bir biçimde yapılsa da pratikte elden kayıp giden hedef kitle

yeniden elde edilemiyordu. Adil Düzen, gerçekleşebilirliği kuşkusuz sonradan çok da kanıtlanamayan, hatta aksi kanıtlanan bir dizi ütopik söyleme dayanıyordu. Gerçekleşmediği görüldüğü halde o söylem etrafında siyasi harekete celp edilmiş toplumsal tabanın aynı siyasal zeminde kalmış olması bile uzun tahlilleri gerektiren karmaşık bir hadisedir.

Adil Düzen zengin-yoksul arasındaki, Türk-Kürt arasındaki, farklı toplumsal gruplar arasındaki adil olmayan nasıl bir dağılım varsa hepsine işaret eden, dolayısıyla klasik sosyalist hareketin neredeyse münhasıran sınıf konumlarına mahsur söyleminden daha geniş bir alanı kuşatıyordu. Ayrıca içerdiği çok-hukuklulukla ilgili atıf ve söylemler belki Türkiye'nin siyasal pratiğinde uygulanması imkânsız bir alana işaret ediyordu. Ancak bu haliyle telaffuz edilmesi bile sadece İslamcıların muhtemel bir toplumsal sözleşme kültürüne yabancı olmadıklarını ve siyaset yamak için gerekli önkoşula doktriner veya tarihsel tecrübe birikimi olarak fazlasıyla sahip olduklarını göstermeye yetiyordu. 28 Şubat sürecinde adil düzen ütopyası Refah Partisi'nin kapatılma nedeni olarak görüldü ve böylece parlamenter kulvarda siyasal İslamcılığın ifade yollarına çok yüksek engeller konulmuş oldu. Bu saatten sonra siyasal mümkünün alanları içinde İslamcılığın kendini ifade yolları Habermas'ın deyimiyle "ideal iletişim ortamından" biraz daha uzaklaşmış, "tahrif edilmiş iletişim ortamının" şartlarına biraz daha tabi olmuştur. Bu tabi ki ayrı bir değerlendirme konusudur.

Sağa Sola Sapmadan: İslamcılık

Laçiner'in muhtemelen yok saydığı veya varsaysa bile önemsiz gördüğü başka bazı temaslara da değindikten sonra yine de sol-sosyalizm ve İslam arasındaki temaslar konusunda Laçiner'in tespit ettiği Türkiye farkını teyit edip bunun da nedenleri üzerinde duracağız.

Yukarıdaki büyük örneklerin dışında sözkonusu edeceğimiz diğer örnekler de, daha ziyade İslam'ın sol bir yorumunu arayan, değilse bile kendini yine sağcılıktan ayrıştırırken bir miktar solda bulan son zamanlardaki bazı teorik arayışlardır. Esasen seksenli yıllardan beri bütün İslamcı dergi çevreleri veya cemaat çevreleri sağ ve sol eksenleri karşısında kaldıklarında kendilerini sağdan ayrıştırma ihtiyacı hissetmişlerdir. İslam'ın sol yorumu zor görünmüşse bile en azından sağ-muhafazakâr bir yoruma mecbur olmadığı da sürekli vurgulanmıştır. Belki bu ayrıştırma ihtiyacı İslam'ın Türkiye'deki mevcut sol çevrelerle yakınlaşmasını getirmemişse bile sol bir söyleme biraz daha aşinalık kesp etmesini getirmiştir. Tam da bu nokta önemli bir çıkış noktasıdır. Söylemi temsil iddiası taşıyanlarla aynı etki veya güçte bir yakınlaşma olmasa da

söylemsel olarak bu yakınlığın daha kolay kurulabilmesi Türkiye'de sol ve İslam münasebetleri için dikkat çekici bir noktadır.

Sol üzerine hayli söylem ortaya koyan *Tezkire, İslamiyat, Yeryüzü, Hareket* gibi İslamcı dergiler ile Anadolu Solculuğu, Müslüman Sol veya anti-kapitalist Müslümanlık hareketinin İslam ve sol arasında kurmaya çalıştıkları konumlamalar, kuşkusuz Türkiye'deki ana-akım İslamcılığı tam anlamıyla temsil ediyor değildir. Gerçi Milli Görüş'ün adil düzen söylemi ve bu paraleldeki uygulamaları ile AK Parti'nin kurulduğu andan itibaren, ayrıca iktidarda geçirdiği yıllardaki icraatlarının belki en önemli özelliklerinden birisi sol bir partiyi aratmayan ve hatta neredeyse iktidarda olduğu halde muhtemel bir sol muhalefetin bütün siyaset alanını kapatan yanı olmuştur. Açıkçası AK Parti'nin güçlü sosyal politika söylem ve uygulamaları, etnisite-milliyetçilik karşısındaki görece rahat tutumu, Kürt meselesine Kürt solunun çoğunun da önüne geçecek şekilde olumlu yaklaşımı (buna rağmen ciddi bir kitlesel halk desteği kaybına uğramaması), İslamcılığın siyasal teori ve pratiğini gerçekten de konvansiyonel sol-sağ ekseninde değerlendirmeyi iyice zorlaştırıyor. Bu zorluk yine de sol bir perspektiften bakmak isteyenin İslamcılık içinde haddinden fazla "sol" görebilmesinden kaynaklanıyor. AK Parti'ye soldan yönelen neo-liberal, kapitalist nitelemeleri tamamen haksız sayılmasa bile AK Parti'nin aynı niteliklerinin yanı sıra uyguladığı sosyal politikalar dolayısıyla "neo-liberalist" bir iktidar ile ilgili yıllardır oluşturulan resmi ve ezberi bir hayli bozduğu rahatlıkla söylenebilir. Özellikle sağlık politikası ve sosyal yardımlaşma alanında geliştirdiği veya programına aldığı konular sağ-muhafazakar demokrat ve neo-liberal bir parti olarak AK Parti, üstelik iktidardayken, solun veya sol muhalefetin birçok rolünü çaldığını, deyim yerindeyse sol muhalefetin alanını daralttığı söylenebilir. Bu durumun aynı zamanda, sosyalist solun toplumsal dönüşümü uzun vadeli bir dönüşümün teorik müşahedesi olarak gören yaklaşımının aksine, Müslümanlığa özgü doğrudan pratiğe verilen önemle alakası olduğunu sanıyorum. İslamcılığın solla belki teorik bir tartışmaya, buluşmaya veya diyaloga girmeksizin, daha iddialı olduğu doğrudan-pratiğiyle bir rekabete girdiği de söylenebilir.

İslamcılardan biat bekleyen sol?

Her neyse. Şimdilik, Laçiner'in yukarıda değindiği sorunun daha uygun bir bağlamını/açıklamasını tesis etmek için yeterince dolandık. Laçiner "...İslam toplumlarının bazılarında bile "İslamcılar"ın sol sosyalist akımlara -zayıf da olsa- bir "ilgi" gösterebilmiş olmalarına mukabil; Türkiye'de, özellikle TC'nin kuruluşundan itibaren "İslamcı" çevrelerin "sol-komünist" etiketi taşıyan ya da takılmış her fikre, öneriye karşı bile neredeyse koşulsuz bir ret

tavrı içine girmiş" olduklarını tespit ediyordu. Özellikle 1946 yılından itibaren henüz kristalleşmiş bir İslamcılığa dönüşmemiş bir pre-İslamcılığın kendini anti-komünizm olarak ifade etmesini Türk İslamcılığının neredeyse özsel bir karakteri olarak niteliyor.

Kuşkusuz kendini anti-komünizmle özdeşleştirmiş bir İslamcı damar belirtilen yıllar için güçlü bir biçimde var olmuştur. Ancak bu dönemin İslamcılığında bu anti-komünist eğiliminin nedenleri konusundaki yaygın kanaatlerin gereğinden fazla özcü olduğunu söylemek zorundayız. Yukarıda belirttiğimiz çerçevede, aslında İslamcılar ve sosyalistler arasında İslam ve Sosyalizmin her birinin içerdiği teorik veya epistemolojik zorluklara rağmen, tarihsel yakınlaşmalar aynı ölçüde zor olmamıştır. Özellikle yirmili ve yetmişli yıllar arasında İslamcıların anti-komünist vurguları gerçekten komünizm hakkında gerçek bir mülahazaya dayanıyor değildir. Komünizmin şahsında aslında reddedilenin Kemalist modernleşme programının aşırı versiyonları olduğu göz ardı edilmemelidir.

Burada Laçiner'in pre-İslamcı dediği dönemin İslamcılığı aslında biraz daha halk dindarlığıdır ve bu dindarlığın komünizm algıları zaten yeterince yaralayıcı, incitici ve saldırgan olan Kemalist modernleşme uygulamalarının daha da aşırısından başka bir şey değildir. Çünkü bu dönemde solcu olarak bilinenler Kemalist elitin bir parçasıdır ve bu kesimle ilgili bilinen tek şey, bu insanların halkın manevi değerlerine karşı hiçbir saygıları olmadığıdır. Bu dönemde pre-İslamcı olan, aslında aynı zamanda büyük ölçüde merkezi iletişim ortamından da uzakta olan halkın Kemalistlerle gerçek solcuların veya komünistlerin arasında bir ayırım yapabilmelerini beklemek büyük haksızlık olurdu. Kemalizmin modernleşme uygulamaları bir yandan din eğitimini tamamen kaldıran, ezanı Türkçeleştiren ve dinin bütün kurumlarına karşı sistematik bir mücadele başlatmış olan bir din-karşıtı tutum olarak görülüyordu. Bu yüzden Laçiner'in kaydettiği gibi "pre-İslamcılığın bu söyleminde "komünizm" kavramı(nı) sadece mutlak, sistematik bir ateizm olarak değil, modernleşmenin seküler karakterinin en bariz tezahürlerinin, gelenekle en karşıt yönlerinin tamamını kapsayan bir içerikle" (Laçiner, 2004: 471-2) kullanılması şaşırtıcı olmamıştır. Komünizmi Kemalizmin daha da radikal bir versiyonu olarak algılayan halkın bu tecrübesi, komünizmin Türkiye'de dindar insanlarla herhangi bir buluşma şansını baştan yok etmiştir. Daha bu tecrübelerin yarattığı antipatik algı dağılmadan halkın büyük teveccühünü kazanmış olan DP'nin ve Adnan Menderes'in sol-Kemalist bir ittifakla devrilip idam edilmesi sol ile pre-İslamcılık arasında yeni, aşılmaz engeller dikmiştir.

İslamcılık ve Sol: Kim kimin karşısına çık(arıl)mış?

"Altmışlı yıllarda yükselen sol hareketin karşısına devlet tarafından uydurularak çıkartılan, güdümlü sağ-muhafazakar-İslamcılık" nitelemesi yıllarca solcuların her türlü İslamcılığa bakış açısını belirlemiş bir söylem olmuştur. Gerçekten de altmışlı yıllarda Komünizmle Mücadele Derneklerinin faaliyetleri ve sonradan meşhur 6. filo protestosu yapan solcuların eyleminin sabote edildiği Kanlı Pazar baskını sonraki yıllarda solcuların İslam'la ilgili bütün algılarını hatta değerlendirmelerini tüketecek bir şablon oluşturmuştur.

Oysa her iki olay Türkiye'de İslamcılarla solcuların ilk ve tek karşılaşma tecrübeleri değildi. Yukarıda da değindiğimiz gibi belki yetmişli yıllardan sonraki sosyalist hareketin kahir ekseriyeti için bu iki dönem İslamcıları hakkındaki bütün hafızayı formatlamış olabilir, ama İslamcılar için de o zamana kadar bir "komünist" algısı vardır ve bu algı bazı somut karşılaşmalara dayanıyordu. Sosyolojinin şu ana kadar ulaşmış olduğu en geçerli bulgulardan birisi insanlar arasındaki ilişkinin mutlaka bir etkileşim içerdiği ve bir etkileşim varsa bunun hiçbir zaman tek yönlü olamayacağıdır. İlişki ve etkileşim karşılaşmanın olduğu her yerde harekete geçer. En basit bir karşılaşmada bile tarafların birbirlerine karşı kaçınılmaz bir algıları bir kodlamaları işlemeye başlar. Bu algıları ilk planda tayin eden şey karşılaşılan nesne veya taraf hakkında önceden başka vesilelerle oluşmuş başka tecrübelerin etkisiyle yaratılmış tipolojilerdir. Hiç kimse karşılaştığı hiçbir insanı tamamen boş ve önyargısız bir tutumla algılamaz. İnsan zihninin bir *tabula rasa* gibi çalışmadığının en iyi göstergesi tam da bu tür karşılaşmalardır. Karşılaşılan her insanla, her düşünceyle, her olayla ilgili önceden onu belli bir şekilde kodlamayı sağlayacak bir kurucu tecrübesi vardır insanın. Bu kurucu tecrübe tabii ki birçok kez yanıltıcı oluyor. Ayrıca karşılaşılan insanın nasıl karşılanacağı her insanın nasıl bir kişiliğe sahip olduğuyla da ilgilidir. Çünkü dediğimiz gibi, her karşılaşmanın iki tarafı vardır. Özellikle solculuk ve İslamcılık gibi düşünce ve siyasetin iki ana arterinden bahsediyorsak, bu ilişkinin ne türden bir ilişki olduğu ve her iki tarafta ne tür sonuç veya sorunlara yol açtığını hesaba katmak gerekiyor.

Altmışlı yıllarda, henüz yeterince kristalleşmiş bir İslamcılıktan söz edilemediği durumda bile, "yükselen solculuğun karşısına çıkarılmış türedi bir hareket" gibi görülen anti-komünizm değerlendirmesi kabul etmek gerekiyor ki, solculuğun sonraki yıllardaki bütün değerlendirmelerini tüketmiş basit bir değerlendirmedir. Solculuğun bu toplum içindeki kendilik algısı hakkında da yeterli bir öz-düşünümselliğe sahip olmadığını gösteren bir kendini aşırı önemsemeye, hatta kutsamaya dayanıyor. Bir defa bu anlatı, solun kendini devletten, militer güçlerden tamamen bağımsız-sosyolojik bir hareket,

karşısındaki bu gücü de devlet tarafından üretilmiş bir tedbirden ibaret gibi görmesine dayanıyor. Açıktır ki, böylece hem solculuğun Türkiye'deki devletle ve orduyla olan ilişkisini bir kalemde göz ardı etmiş oluyor hem de karşısında bir anda kitlesel bir desteğe kavuşabilen anti-komünizmin nasıl bu kadar geniş bir taban bulabildiği sorusuyla yüzleşmekten de sürekli kaçmış oluyor. Oysa yukarıda değindiğimiz gibi, Laçiner'in pre-İslamcı diye nitelediği, henüz İslamcı referanslarını tam anlamıyla bulamamış sağ-muhafazakar popülist hareket için komünizmle ilk karşılaşma tek parti döneminde Kemalist vergi tahsildarları ve kültür devrimcileridir. Bu "komünistlik", kültür devrimciliğinin daha aşırı versiyonunu oluşturuyor Türkiye toplumu için.

Ayrıca ellili yıllarda sol öğrenci hareketlerin eylemlerinin 27 Mayıs askeri darbesiyle sonuçlanması, asker ve sol ittifakını yeterli bir cürüm olarak komünizme, sola veya sosyalizme yapıştırmıştır. Bu olay tek başına halkın önemli bir kesiminde komünizmle Kemalizm ve "din düşmanlığı" özdeşliğinin pekişerek yerleşmesini sağlamıştır. Üstelik bu olayın bütünlüğü içinde toplum nezdinde beğenin beğenmeyin önemli bir sempati toplamış, bundan dolayı halktan yüzde altmışa yakın oy almış ve almaya devam etmekte olan bir başbakan olarak Adnan Menderes'in bütün topluma gözdağı verilircesine asılması gibi acı bir sahne vardır. Sağ ve sol karşılaşmasında sağ taraftaki algıyı besleyen çok önemli tecrübelerdir bunlar. Aslında bu açıdan bakıldığında solun İslamcılık hakkındaki değerlendirmesinin Kanlı Pazar'daki rolüne indirgenmesi büyük bir haksızlık sayılır. Çünkü bugün daha net bir biçimde ortaya çıkan tarihi veriler, o dönem İslamcılarının da 6. filo eylemi karşısında baskını yapanların yanında bir birlik oluşturmadığını, aksine bu baskını İslami değerler adına yürütenlere yönelik bizzat İslamcı çevreler tarafından şiddetli eleştirilerin yapıldığını anlatıyor.

Belki 12 Eylül haricindeki bütün askeri darbelerde sol görüntü şu veya bu şekilde hep var olmuştur. Aslında solcuların askeri darbeyle ilgili sorunları tamamen darbenin kendileri tarafından yapılıp yapılmadığıyla ilgili olmuştur. Nitekim, yine aynı tarihi verilerden biliyoruz ki, o günkü sol eylemselliğinin önemli bir kısmı hazırlanmaya çalışılan askeri müdahalenin, belki de orduyla dayanışma içinde beklenen bir sol-askeri cuntanın hazırlık eylemlerinin bir parçası idi. O günkü sağ-sol çatışması içinde sol eylemciliğin rolü, sağ veya pre-İslamcılardan daha az olmamak üzere, Türkiye'de bir idare tarzı haline gelmiş olan ve sonuçta baş aktörü yine cunta girişimlerinin yönlendirmelerine tabiydi. 12 Mart sola karşı yapılmış askeri bir cunta olarak lanetlenir, ama bu cuntanın bizzat bazı önde gelen solcular tarafından organize edilen ve gerçekleşmesine ramak kalmış başka bir cunta girişimine karşı yapılmış olduğu göz ardı edilir. Solun sosyal bilimlerdeki en saygın isimlerinden biri

Yön dergisini çıkarmakta olan Prof. Doğan Avcıoğlu sol-sosyalist tezlerini gerçekleştirmeyi ancak ordu içindeki bir cuntanın inisiyatifiyle mümkün görüyordu. Avcıoğlu ve arkadaşlarının güvendiği/dayandığı cunta kadrosunun zihinsel yapısı 27 Mayıs darbesini yapanlarınkiyle bir süreklilik taşımaktadır. Bu da herkes tarafından bilinmektedir.

Bütün bunlar hesaba katıldığında, sağ-muhafazakâr kesimin tavrının saf-katışıksız bir sosyalizme karşı olmadığı, en azından bu sosyalizmle hesabının sınıf çelişkileri düzeyinin çok daha derininde yattığı kabul edilebilir. Bu derinlik de hesaba katıldığında sınıfsal olarak devrimi yapan sözümona sosyalist hareket aslında işçi sınıfını temsil etmekten uzak, sermayeden de bağımsız olmayan askeri-bürokratik elitlerin iradesini yansıtırken, savaştıkları bizatihi kente yeni akan ve tutunmaya çalışan alt sınıflardır. Rejim içi hesaplaşma, kuşkusuz bu kente yeni akan kesimlerden kendine başka bir denge için paramiliter bir yedek-güç devşirmeyi ihmal etmemiştir.

Yine sol gençlik hareketinin idollerinden Mahir Çayan, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının da bütün eylemlerini asker içinden aldıkları istihbarat ve lojistik desteklerle yaptıkları da bugün biraz daha net biliniyor. Dolayısıyla sol hareketi tamamen ezilen, sömürülen, hakkı yenilen sınıfların hak-özgürlük mücadelesinden ibaret görüp İslamcıları, hatta sağcıları da bu mücadeleye karşı sunî olarak üretilmiş, yükselen sol harekete ket vuran iktidar yanlıları olarak görüp göstermek aslında sosyalist duyarlılıkları koruyan bir sosyolojik analize hiç de yakışmayacak bir indirgemeciliktir. Büyük ölçüde mitolojik akla uygun olan bu indirgemecilik, yine de Türkiye'de tarih perspektifi zaten sosyolojik bir mülahazadan yoksun olan Kemalizm güdümlü bir sol için bir hayli işlevsel olmuştur. Bu mülahazalar solun bırakınız dinle entelektüel bir temas kurmasını, sosyal açıdan herhangi bir empati kurmasını da sürekli engellemiştir. Kendini kutsama - ötekini lanetleme retoriğinden öteye gitmeyen gerici-ilerici değerlendirmeleri, tarihi ve tarihselliği, bilimi ve bilimselliği, hakkı ve haklılığı bir kalemde kendi yanına çeken bir metafiziğe oturdukça solcuların "öteki" insanlarla herhangi bir empati veya sempati kurma imkanları da zamanla tükenmiştir.

Laçiner, yazısının ilerleyen kısmında sol hareket açısından çok anlamlı olacak, aslında önemli bir öz-düşünümselliğe kapıları aralayacak başka bir soruya alan açıyor: Bu soru:

> "1960'ların sonlarından itibaren tüm İslam dünyasında İslamcılıklar, pre-İslamcılık içinde ciddi bir iç tartışma ve kopuşlar olmaksızın, sözünü etiğimiz bağımlılıktan sıyrılarak zuhur ederken ana tema İslam toplumlarının Batı kapitalist/liberal dünya tarafından ezildiği sömürüldüğü ve

aşağılandığı fikri olmasına rağmen, bu temanın niçin daha önceki evrede "bastırıldığı", dahası bu temayı yüzyıldır işleyen sosyalist akım ve hareketle yaklaşmak yerine tam aksine neden daha ilk temastan itibaren adeta refleksif bir düşmanlığın duyulduğu ve sürdürüldüğüdür" (Laçiner, 2004: 470).

Kuşkusuz bu soru yukarıdan itibaren anlattıklarımız ışığında cevabı yeterince açığa çıkmış bir sorudur. Bu sorunun başka bir ifadesi şudur: İslamcılar, ezen, sömüren, bastıran batı-liberal-kapitalist dünyaya karşı neden sosyalist muhalefetin yanında yer almadı? Bu sorunun cevabı aslında son derece basit başka bir sorudur: İslamcılar bir hak mücadelesini neden sosyalizm bayrağı altında vermek zorunda olsunlar ki? Veya hak hukuk mücadelesi neden komünizm veya sosyalizm diye bir hareketin tekelinde olmalıdır? Kapitalizm veya batılı sömürgecilik karşısında özellikle Müslüman milletlere kol-kanat gerecek, onları bu büyük zalime karşı koruyup himaye edecek ne tür bir marifeti oldu şimdiye kadar komünizmin, iddialarından başka? Üstelik batılı sömürüye maruz kalmış olan Müslüman halkların nasıl oluyor da yine batılı olan bir başka kurtarıcıya rağbet etmediklerini sormak ne kadar yakışık alır?

Arap dünyasındaki mecrasında sosyalizmin bir seçenek olmaktan hızla çıkmasında ve popülerliğini yitirmesinde en önemli faktörlerden birisi İsrail sorununun ortaya çıkması ve bu soruna karşı özellikle batılı sol hareketlerin Arap dünyasını hayal kırıklığına uğratan tavırları olmuştur. Araplar arasında halihazırda bile mevcut yaygın değerlendirme şudur: İsrail"e karşı Arapların 1948 yenilgisi mevcut liberal sömürge hakimiyeti altındaki rejimlerin yıkılmasına yol açmış, bilhassa birçok sömürge sonrası toplumda sosyalizmin öne çıkması olmuştur. Buna mukabil 1967 yenilgisi ise aynı toplumlarda bu sefer sosyalizm idealini yıkmıştır. Abdünnasır'ın karizmatik şahsında ayrı bir güç ve popülerlik kazanmış olan sosyalist söylem, hem onun İsrail karşısındaki yenilgisi hem de bu yenilgide dünya sosyalizminin İsrail'in tarafında görülmüş olması dolayısıyla bir anda inişe geçmiş, yerini yine hızla almakta olan İslamcılığa bırakmaya başlamıştır.

Türkiye örneğinde ise yukarıda değindiğimiz gibi sosyalist hareket ana damarı itibariyle zaten baştan beri Kemalist elit hareketinin bir parçası olarak "devletin döven eli" olarak görülmüştür. Bu ana damar solculuğun dışında kalan ve Kemalizm'le de kendini ayrıştırmayı başarmış sol hareketse Müslüman halk için şu veya bu nedenden dolayı bir seçenek oluşturamamış, hep marjinal kalmıştır. Laçiner "Sosyalizmin eşitlik kavramından mülhem insan-toplum tasarım ve perspektifine Türkiye Sünni İslam'ının gösterdiği katı direnç ve düşmanca tutumun köklerini Sünni İslam'ın bu ülkedeki tarihinde, dini ve Müslüman oluşu belirleyiş özelliklerinde aramalıyız" (s. 470) diyerek

"anlaşılmamış" veya "takdir edilmemiş" olmanın bütün suçunu "Sünni İslam'a" bağlıyor. Burada bahsettiği sosyalizmin Türkiye'de insanlara hiçbir zaman gerçek anlamda bir "eşitlik vaadi" olarak sunulmamış olduğunu, daha da ötede sosyalizmin nasıl bir oryantalist ve tahakkümcü dil olarak girdiğini yeterince takdir ettiğini sanmıyorum.

Ayrıca, kuşkusuz, iyi niyetli bazı sosyalistlerin kafasında sosyalizmin ne olduğu ayrı bir sorundur, bunun insanlara ne kadar anlatılmış olduğu veya insanların bundan ne anlamış olduğu konusu sanırım sosyalizmin ne olduğundan bile daha önemlidir. Aslında bu konu bile sosyalizmin Türkiye'de en az yüzleştiği sorunlardan birinin hermenötik konusu olduğunu, üstelik nesnel-bilimselci tutumunun bu konuya yaklaşmasını da bir hayli zorlaştırdığını gösteriyor. Sen bir şey diyorsun da, karşındaki ne anlıyor?

Halbuki bu izlekte yol alındığında, sosyalizme karşı tutumların Sünni İslam'la çok az ilgili olduğu da görülürdü. Yeri gelmişken genellikle İslam ve sol ilişkisinde Alevi veya Şii kanadın, hatta yer yer tasavvufi kanadın daha muhalif, heterodoks tutumları dolayısıyla sosyalizme daha yatkın olduğu efsanesine de değinmek gerekiyor. İslam içinde farklı mezheplerin muhalif veya sol bir bağlama rahat yerleştirilebilir olmaları tamamen muhalefet konumunda olmalarıyla ilgilidir. Aynı kesimlerin iktidara geldiklerinde çok daha despot uygulamalar yaptıkları tarihte sabittir. Örneğin Mutezili dönemde Eşarilere yapılan baskılar meşhurdur. Örneğin en meşhur uygulamalardan biri olarak, Mutezili halife Memun zamanında bütün İslam alimlerine "Kur'an'ın yaratılmış olduğu" düşüncesi bir resmi görüş olarak empoze edilmiştir. Mihne hareketi olarak bilinen bu uygulamada resmi görüşü benimsemeyen alimlerin elinden hizmet imkanları alınıyor, görüşlerinde direttiklerinde hapse konuluyordu. Nitekim Ehli Sünnet imamlarından Ahmet B. Hanbel bu resmi baskıya direndiği için hapse konulmuş, işkenceden geçmiş buna rağmen görüşünde ısrar etmiştir. Ahmet B. Hanbel'i diğer Ehl-i Sünnet imamları arasında bir imam olarak parlatan, esasen fıkhi performansından veya özgünlüğünden ziyade, bu mücadelesi olmuştur.[8] Tek başına bu vaka bile, yani iktidara karşı bir mücadeleden bir ekol imamını ortaya çıkarmış olması bile, Ehl-i Sünnet ile iktidar veya Şia-Mutezile-İktidar arasında kurulagelen bütün ilişkileri sarsacak, yeniden ele almayı gerektirecek türden bir örnektir. Buna rağmen bu örnek yine de tek değildir. Ebu Hanife, İbn Teymiyye gibi Ehl-i Sünnet Ulemasının hayatı da iktidarlara karşı gerektiğinde muhalefetten hiç geri durmayan örneklerle doludur.

8 Mihne hareketinin farklı boyutları üzerine düzenlenen bir sempozyumun metinleri için bkz. Erdemci, 2012.

Bununla birlikte, bugün sosyalizmin arka bahçesi gibi görülen Alevi siyasallığının aynı zamanda ulusalcı-Kemalist-statükoculukla yer yer demokratik gelişmeler aleyhine ittifak kurması göz önünde olan bir şey. Yine Tasavvufi hareketlerin muhalefete daha yatkın olması da sadece bir galat-ı meşhurdur. Tarih işgalcilerle, iktidarlarla işbirliği yapan şeyhlerin örnekleriyle de doludur. Tabii ki tersi örneklerle de. Kuşkusuz burada solu kendi içinde çeşitlendirebileceğimizden çok daha fazla, İslam siyasallığının içindeki bu tür hareketleri çoğaltabilir, çeşitlendirebiliriz. İslamcılık adına ortaya çıkmış bütün siyasal hareketler adına bir savunmacı söylem beyhudedir. Burada sol muhalif konumların iktidar nöbetleriyle yer değiştirdiğini kabul etmek, belli gruplara "şeyleştirilmiş" konumlar atfetmemek açısından önemlidir. Hiçbir siyasi konum ebedi ve belli grupların özsel niteliği değildir. Aslında böyle düşünmek, her şeyden önce insan gerçekliğini ıskalamayı da gerektirir. Neticede Müslümanlar için insan esfeli safilin ile eşrefi mahlukat arasında bir yolculuğun adıdır. Bu yolculuk ise geri dönüşsüz olmayan ve kimseye garantili bir konum vaat etmeyen bir yolculuktur. İnsan imtihan halindedir ve hangi yüksek konuma gelmişse gelmiş olsun, o konuma gelmiş olmak değil, o konumu sürdürmek önemlidir. Bunun için hayatın her an karşımıza çıkardığı farklı imtihanları dikkatle takip etmek ve her imtihandan başarıyla çıkmak, işin özüdür.

Yukarıdaki konuya dönecek olursak, İslamcılar için komünizm zaten gerek dine, gerekse tarih ve insana yaklaşım tarzı dolayısıyla hiçbir zaman muvafık olamayacakları bir yol. Ayrıca komünizm veya sosyalizmin içerdiği bir olumlu değer, bir hakikat varsa Müslümanlar onları ya kabullenmekten dolayı bir komplekse girmezler veya zaten İslam'ın bunu yeterince ve çok daha dengeli ve gerçekçi bir biçimde içeriyor olduğunu düşünüyorlardır. Daha basit bir deyimle Müslümanların kendi mücadelelerinde komünizme ihtiyaç duymalarını gerektiren bir durum olmamıştır. Belki komünizme rağbet etmelerini engelleyen bir durum budur.

Diğer yandan, artık dünyada batıya, kapitalizme, sömürgeciliğe, işgallere karşı muhalefet için İslamcı dil çok daha organik, çok daha elverişli görülüyor. Belki Nurettin Topçu'nun demek istediği şeyi tersinden ifade ederek bir algı açısından anlamlı gelecek bir cümle kurabiliriz: İslamcılık zamanımızın sosyalizmidir.

Aslında aynı süreci Bobby S. Sayyid'in tasvir ettiği veçheden okumak, onun sorduğu soruların peşine düşerek cevaplamak da mümkün. Sonuçta sosyalizm, liberalizm veya İslamcılık, İslam dünyasındaki toplumların veya ülkelerin karşılaştığı krizlere karşı birer öneri olarak ortaya çıkıyorlar. Ancak süreç son elli yıldır bütün bu krizlerin içinden bir seçenek olarak en fazla, hatta neredeyse sadece İslamcılığın güçlenerek çıktığını gösteriyor. Sayyid'in

kulak verdiği sorulardan biri şu: "Bu krizler neden liberalizm ya da sosyalizm gibi bir şeye değil de, İslamcılığa yol açıyor?" Bu soruya bir hızlı cevap olarak "Müslüman toplumlardaki yapısal problemler dizinini kabul etmek ve birer birer saymak" (Sayyid, 2000: 51) bir adım olabilir. Oysa Sayyid'in göstergebilim ve postyapısalcılığın bir dizi açıklama yolunu izleyerek ulaştığı sonuçlar İslam'ın bütün farklı tezahürlerine rağmen yine de yükselmesinin açıklamasını da üstleniyor. Sayyid'e göre İslam, anlamının veya içeriğinin ne olduğu ikinci derecede önemli olmak üzere, Müslümanlar için bir temel gösterendir. Farklı Müslümanlık algısına sahip olsalar bile bütün Müslümanlar için mutlak "iyi" her ne ise İslam onu temsil eden bir şeydir. İnsanların "iyilik" ideallerini, hayallerini temsil eden bir gösteren olarak sürekli herkes tarafından müracaat edilen bir şeydir:

> Ancak niçin İslam? Niçin bu kadar farklı ve çok söylemlerde İslam temel bir gösteren olarak bulunmaktadır? Bu İslam'ın tözü nedeniyle değildir, çünkü temel gösteren özel bir kimliğe sahip değildir. Buna rağmen, insanlarda kendinde bir şey bulunduğunu hissettiren bir güce sahiptir. Bu güç onun 'ne'liğidir... Temel gösteren durumunda, bir cemaati bir arada tutan 'şey' olur. Zizek'in söylediği gibi, sadece cemaatin üyelerince erişilebilir olandır; doygunluk verendir. Bir özellikler ya da pratikler kümesi değildir, çünkü kendisinde fazladan bir şey vardır; 'bu özelliklerde mevcut ve onlarla gözüken bir şey'. Temel gösterenin yerini alır, çünkü cemaatin üyeleri kendisine inandığı müddetçe cemaati bir arada tutar (Sayyid, 2000: 74-5).

İslam toplumlarında İslam'ın temel gösteren olma vasfı böylece yaşanılan krizlerin içinden çıkış için de aynı temel-gösterene müracaat edilerek bir yol bulunmasını gerektiriyor. Burada işaret edilen hareket sosyalizm ise bile buna ancak temel-gösterenin dolayımından gidilebileceğini gösteriyor bu analiz. Hele, özellikle bu hareketlerin kendilerini bizzat bu temel gösterene karşı bir alternatif olarak konumlandırdığı yerde hiçbir şansının olmadığı görülür.

12 Eylül sendromu ve solcuların kaçırdığı solculuk fırsatı

Belki sol ile İslamcılık arasındaki karşılaşmaya dair 12 Eylül tecrübesine ayrı bir yer verilebilir. 12 Eylül'ün sola vurduğu darbe kuşkusuz çok ağır olmuştur ve askeri ihtilal döneminde solculara yapılan ağır işkenceler Türk solculuğu için çok belirleyici yeni bir safha başlatmıştır. Bu safhada 12 Eylül döneminin "kazananları" solcular için kendiliğinden husumetin hedefi haline gelmiştir. Sol gençlik hareketinin ezilmesiyle oluşan boşlukta İslamcıların çok kolay yayılma imkânı bulmuş oldukları gerçeği dönemle ilgili bütün sol

değerlendirmelerin başvurdukları bir ezbere dönüşmüştür. Bu ezber kısmen haklı bir gözleme dayanıyor. Gerçekten de 12 Eylül döneminde, evvelinde silahlı çatışmalara girmemiş olması ve belki de o günkü küresel dalgalanmalardaki denklemdeki münasebeti dolayısıyla İslamcılık sol ve ülkücü hareket kadar 12 Eylül'ün hedefi olmamıştır. Ancak bu ezberle birlikte tekrarlanan ve devamı abartılı sayılacak bir başka ezber de 12 Eylül'ün ister kendi tercihleri dolayısıyla isterse de ABD'nin Yeşil Kuşak programı dolayısıyla özellikle İslamcılığı desteklemiş olduğudur. Bu tez her bakımdan sınanmaya muhtaçtır ve Türkiye'deki demokrasinin dinamiklerini, kentleşme ve dinsellik arasındaki sosyolojik ilişkileri tamamen göz ardı eden ve bütün İslamlaşmayı 12 Eylül'ün bir-iki uygulamasına indirgeyen bir yaklaşıma dayanıyor.

12 Eylül'ün İslamcılığı desteklediğine dair gösterilebilen belki tek şey ilk ve ortaokullara din derslerinin zorunlu hale getirilmiş olması ve belki İmam-Hatip liselerinin artırılmış olmasıdır. Oysa her iki politikanın da seksenli yıllarda yükselen İslamcılığı besleme ihtimalleri son derece kısıtlıdır, hatta neredeyse imkansızdır. Din derslerinin okullarda dindarlığı veya İslam'a sempatiyi bile ne kadar artırdığı hâlen kuşkuludur. Benim kişisel kanaatim, birincisi, zorunlu din derslerinin İslam'a veya dine bir sempati bile oluşturmadığı yönündedir. Türk Milli Eğitim sistemi içinde bu tür derslerin alabildiğine verimsizliğini görmek için eğitim sisteminin nasıl işlediğine dair yüzeysel bir gözlem bile yeterli olabilir. İkincisi, ise, dindarlaşma yönünde veriliyor gibi görülen bu tür desteklerin İslamcılığa bir destekten ziyade, asıl hedeflenen, tehdit olarak görülen bir tür İslamcılığa karşı bir tedbir, bir karşı strateji hamlesi olarak değerlendirilmesinin daha uygun olacağıdır. Gerçekten amaç Yeşil Kuşak yaratmaksa bile bu kuşak, zaten miadını doldurmaya yüz tutmuş bir Sovyet Sosyalizmine karşı olmaktan ziyade bütün İslam dünyasında yeni bir siyasal heyecan yaratma ihtimali veya tehlikesi görülmüş olan İran İslam Devrimine karşı olacaktır. Böylece bir tür "İslamcılığa karşı İslam" veya "siyasal İslam'a karşı kültürel İslam" a yatırım yapılmış olması da kuvvetle muhtemeldir.

İmam-Hatip meselesine gelince, 12 Eylül döneminde bu okulların sayısının hiçbir şekilde arttırılmamış olduğunu kaydetmek yeterli olabilir. İmam-Hatip liseleri, bu dönemde bir şekilde güçlenmişse bu asla resmi politikanın desteğiyle değil, resmi politikalar içinde bulunan boşlukların talep eden halk tarafından değerlendirmesiyle mümkün olabilmiştir. Onun dışında darbe lideri Kenan Evren'in zaman zaman halka hitap ederken ayetlerden örnekler vermesi veya bazı hapishanelerde din dersleri veya telkinlerinin yapılmış olması gibi veriler sıkça zikredilir, ancak bütün bu verilerin yükselen İslamcı kimliğin oluşumuna bir katkısı olduğunu savunmak, bu oluşumun sosyolojik

zeminine çok yabancı olmakla mümkün olabilir ancak. Buna rağmen solun önemli bir kesiminin İslamcılık hakkındaki algısını inşa eden önyargılar bu dönemle ilgili mülahazalara dayanıyor.

Aslında, 2010 yılında yapılan referandumda solun söyleminde 12 Eylül'den birinci dereceden faydalanmış olarak değerlendirilen ve bu yüzden 12 Eylül darbeciliğiyle müttefik farz edilen muhafazakarlar 12 Eylül darbesiyle hesaplaşmanın, onu yargılamanın önünü açan bir hamle yaptı. Bu hamle tek başına, kendileri açısından bu ilişkiyi tashih etmek için iyi bir fırsat verdi. Aslında biraz da solculara, sosyalistlere bu hamle üzerinden bir siyaset davetiydi de. Siyaset daveti, yani siyasal konumları değişmez, sabit(leştirilmiş) kimlikler üzerinden değil, olaylar karşısında tavır ve tutumlar, değerler üzerinden belirleme daveti. Türkiye'de solun önemli bir kısmı önce muhafzakar AK Parti'nin bu çağrısında samimi olmadığı ve aslında 12 Eylül'le hesaplaşma niyetinin hiç olmadığı, amacın solcuları kandırmak olduğu mülahazasıyla bu davete icabeti reddetti. Başka bir kısmı ise, 12 Eylül ile bir hesap görülecekse bunun muhafazakar Ak Parti'ye düşmeyeceği argümanıyla referanduma "hayır" oyuyla katılarak 12 Eylül darbecilerinin yargılanmasına karşı çıkmış oldu. Kendi eliyle olmayacak bir yargılamaya "hayır" diyen bir solun bir daha 12 Eylül'e hangi şartlarda ve ne zaman hesaplaşma fırsatı yakalayabileceğini kendi kendine bile sormamış olması ilginçti tabi. Burada aslında solcuların Türkiye'de siyaset kapasitelerinin bazı metafizik sabiteleri veya doğmaları dolayısıyla nasıl askıya alınabildiğine dair tipik bir örnek izlemiş olduk. Oysa ne AK Parti camiası 12 Eylül'ü yargılamakta samimiyetsizdi ne de referandum sonucunda 12 Eylül'cü paşaların yargılanması imkansız bir durumdu. Nitekim yargılandı 12 Eylül'ün hayatta kalan paşaları ve bu yargılama sonucunda cezalar aldılar. Esasen yargılamanın yapılabilmiş olması başlıbaşına önemliydi. Darbelerin bu ülkede görmesi gereken muameleye dair bir sarsılmaz norm ortaya koymuş olduğu için. Ayrıca 12 Eylül'de yaşanmış onca acının aslında insanlığın ortak onuruna yazılabilmesi için. Bunu solcular kendileri yapmak istedi ama başaramadılar. AK Parti'lilere nasip oldu bunu yapmak. Solculara düşen belki bunu bir başlangıç noktası yaparak sol siyasetin dili üzerinde yeniden düşünmek, muhafazakarlara, İslamcılara veya dindarlara dair "özcü" düşüncelerini gözden geçirmek olmalıydı. Bunu yapmadı solcular. Aksine tipik olarak Yahudilerin veya cahiliye döneminde erdemli görünen müşriklerin peygambere karşı takındığı kibri ve kıskançlığı takındılar. Türlü entelektüel retorikle İslamcılığın bu devrimci ve ilerici rolü oynamış olamayacaklarını ispatlamaya çalıştılar. Bu rol gerçekte oynanmış gibi görünüyorsa da, hakikatin görünenden farklı olduğunu ispatlamanın zorlu ve zahmetli yollarına

saptılar. Bu, onları gerçeklikten koparıp tam da idealar düzeyinde yaşantılanan kurgusal bir dünyaya hapsetti.

Bu esnada 12 Eylül'le hesaplaşmanın İslamcılara düşmeyen bir intikam konusu olduğunu düşünen solcuların büyük kısmı trajikomik biçimde 12 Eylülcülüğe savrulurken, AK Parti'ye karşı yapılan bütün darbe teşebbüslerine de militanca katkıda bulundular. İslamcılarla imtihanlarında darbeciliğe savrulan solcular, böylece darbeyle ilgili asıl dertlerinin darbeyi kendilerinin yapıp yapmıyor olmayla ilgili olduğunu ortaya koymuş oldular. Kendileri yapmışsa, darbe iyidir, başkaları yapmışsa kötüdür.

Aslında sol siyasetin bütün çabası, dünyanın değişiminde bir "modern prens", veya şimdiki durumda "postmodern prens" olma hevesinden ibarettir. Bütün bir sol-sosyalist strateji tartışmaları, dünyanın gidişatını, içinde bir özne olarak kendi örgütsel varlıkları yer almıyorsa kötülemeye matuftur. Dünyada genel olarak insanlık için iyi şeyler yapmak, bunu yaparken "iyi" işlere odaklanarak duruma uygun yeni ittifaklar aramak yerine, prensliği başkasına kaptırmamak gibi çok özel bir duyarlılık geliştirilmiştir. Belki bu proleteryaya atfedilen öncü Mesihi role kendini fazla kaptırmış olmaktan ileri geliyordur. Postmodern Prens özentisi dünyada öznesi olamadığı başka gelişmeleri görmeyi veya takdir etmeyi de engelliyor. Hele bu gelişmeler çok fazla gündem oluşturuyorsa, kendinden rol çalıyor gibi görüyorsu, ona karşı bir muhalefet geliştirmeyi bir misyon olarak kendine yazıyor.

Sonuç

İslam ve sol ilişkisini anlatmak aslında öncelikle İslam'ın metinleri ile solun metinlerinin içerikleri arasında bir ilişki kurmakla başlar. Bu tarz bir ilişkinin basit bir pozitif yorumsamasında mutlak bir uzlaşmazlık çıkabileceği söylenebilir. Oysa tarih boyunca kendilerini sosyalist addetmiş Müslümanlar olduğu gibi kendini Müslüman addetmiş sosyalistler de olmuştur. Kuşkusuz solcu veya Müslüman olanların her halükarda kendi referans metinlerine sonuna kadar ve bizim anladığımız manada harfiyen bağlanmalarını bekleyemeyiz. İnsanların kendilerini bağladığını düşündüğümüz metinleriyle de bir yorum ilişkileri vardır ve bu yorumun nelere imkân verebildiğini bilemeyiz. Dolayısıyla metinlerden yola çıkarak bir karşılaştırma yapmak mümkün ama tüketici olamaz.

Daha doğru olanı o metinleri anlayanların birbirleriyle ilişkilerini yorumlamak. Sonuçta bu metinlerden yola çıkanlar birbirleriyle karşılaşıyor ve ilişkiler kuruyorlar. Bu ilişkiler bir sosyolojik inceleme için baz alınabilecek ilişkilerdir. Nitekim İslam dünyasında ve özellikle Türkiye'de solcularla İslamcılar bir arada yaşıyor. Bir arada yaşarken sürekli karşılaşıyor ve karşılaştıkça

birbirlerinden etkileniyorlar. Ancak bu etkileşimler içinde bazıları vardır ki, onların birbirlerine referanslı kimliklerini inşa etmiştir. Tek parti Kemalizm tecrübesi, 27 Mayıs'a götüren süreç, Komünizmle mücadele dernekleri, kanlı Pazar, 12 Mart cunta hareketi, 12 Eylül gibi hadiseler bu kurucu karşılaşmaları oluşturuyor. Ancak 28 Şubat'ta başlayan ve 27 Nisan ile devam eden Kemalist-sol seri cunta hareketleri Türkiye'de sadece İslamcılarla solun yeni bir kurucu karşılaşma anını oluşturmamış, aynı zamanda solun da kendi içinde solun anlamı ve ihmal edilen dinamik doğası üzerinde yeniden düşünmeye davet ediyor. 27 Nisan'da Cumhurbaşkanını seçmeye çalışan AK Parti iktidarına karşı gece yarısı Genelkurmay Başkanlığı sitesinde internete konulan e-muhtıranın öncesinde ve sonrasında Cumhuriyeti koruma mitingleri düzenlendi. Bu mitinglerde solun bildiğimiz türden bir hak talebi yoktu, aksine başkalarının kendi haklarını kullanmalarına karşı bir "eşitsizlik" talebi vardı. Başka insanların kendileri gibi eşit olmalarına bir isyan vardı ve bu mitingleri yapanlar kendilerine ulusalcı-solcu diyen kitlelerden oluşuyordu. Aynı kitlenin arkaplanında bir dizi cinayet ve yolsuzluğun bulunduğu, devlet içinde ayrı bir devlet gibi örgütlemiş olan Ergenekon terör örgütü çıktı. Ergenekon da sol kesim içinde yığınla tartışmaya neden oldu. Bir kısım solcu Ergenekon ile AK Parti'ye karşı eşit mesafede olduklarını ve kapışmalarından bir hayli memnun olduklarını söyledi. Bilahare, Haziran 2014 Gezi hadiselerinde ve 17 Aralık 2014 darbe teşebbüsünde de aynı sol çevrelerin bu sefer Türkiye tarihinin en ilginç ve en sinsi darbe teşebbüsüne imza atan paralel örgüt yapısıyla AK Parti'ye karşı bir ittifaka veya dayanışmaya girdiklerine tanık olduk. Oysa bu paralel örgütün lideri İslamcılığın mazisinde anlaşılmaz bir kara sayfa gibi duran "komünizmle mücadele derneklerinin" de kurucu öncülerindendi.

Kuşkusuz Türkiye'de solcular hâlâ bunlardan ibaret değildir. Bu solculara bakarak sol ve sosyalizmin bunların anladığından ibaret olduğunu söylemek büyük bir basitlik olur. Sonuçta Türkiye'de karşılaşmayı yaşayan sol ve İslam değil, her biri de kendi tarihselliği içinde yaşamakta olan solcular ve İslamcılardır. Metinlere kalırsa İslam ve sol ittifakını destekleyebilecek bir dizi veri bulunabilir, nitekim yukarıda bir kısmını da zikrettik. Ancak solcular ve İslamcıların birbirleriyle münasebetleri birbirleriyle ilgili tecrübelerinden ve algılarından bağımsız gelişmiyor. Diğer yandan, siyasetin çeşitliliğinin ve dinamizminin salt sağ-sol eksende okunamayacağı, bizzat bu karşılıklı algıların niteliğinden de ortaya konulabilir. İbrahim'in ve oğullarının yaşadıklarını sürekli tekrarlayarak her birimiz kendi imtihanımızı yaşıyoruz.

Kaynakça

"Christian Democracy", *New Advent Catholic Newsletter*, www.newadvent.org giriş tarihi 29 Eylül 2004.

Aktay, Aydın, 2014, Seyyid Kutub'u ve İslamcılığını Soldan Okumak, *tezkire*, sayı 48.

Aktay, Yasin, 1999, *Türk Dininin Sosyolojik İmkanı: Alevilik ve İslam Protestanlığı*, 3. Baskı, 2006, İstanbul: İletişim,

Aktay, Yasin, 2002a, Soğuk Savaş Dönemi Arap İslamcılığında Sol ve Sosyalist Bağlam. Seyyid Kutup Örneği, *İslamiyat*, cilt 5, sayı 2.

Aktay, Yasin, 2002b, Sol, Metin ve Tarih, *tezkire*, sayı 26.

Aktay, Yasin, 2005, The Historicist Dispute In Turkish-Islamic Theology, Şinasi Gündüz, Cafer S. Yaran (edts) *Change And Essence: Dialectical Relations Between Change And Continuity In The Turkish Intellectual Tradition*, Washington DC: The Council for Research in Values and Philosopy.

Altun, Fatmanur, 2005, *Seyyid Kutup*, İstanbul: İlke Yayınları.

Bora, Tanıl, 1998, Türk Sağının Üç Hali, İstanbul: Birikim Yayınları.

Bora, Tanıl, 2008, Romantik anti-kapitalizme İhtiyacımız Yok mu?: Kapitalizme Kahretmek, *Birikim dergisi*, sayı: 228.,

Bulut-Tuğsuz, Nigar, 2002, Türkiye'de Alevilik ve Solculuk, *tezkire*, sayı 26.

Cesur, Ertuğrul, 2002, Allahperest Sosyalist: Ali Şeriati, İslamiyat, *İslâmiyât*, cilt 5, sayı 2, Nisan-Haziran 2002.

Cesur, Ertuğrul, 2007, Dr. Ali Şeriati: İslam Bilim ve Bir İdeoloji Olarak İslamcılık, İstanbul: Bakış Yayınları.

Çelik, Ömer, 2002, Siyasal dilin stratejik röntgeni, *İslamiyat*, cilt 5, sayı 2.

Demirağ, Dilaver, 2002, Alternatif Küreselleşme Hareketi ve Yeni Sol *tezkire*, sayı 26.

Duman, Oğuz Şaban, 2002, Sultan Galiyev'de Medeniyet Tartışmaları, Milliyetçilik, Sosyalizm ve Din, *İslamiyat*, cilt 5, sayı 2.

Ebu Zeyd, Nasr Hamid, 2002, İslami Sol genel bir bakış, *İslamiyat*, cilt 5, sayı 2.

Güler, İlhami, *Politik Teoloji Yazıları*, Ankara: Kitabiyat.

Güzel, Murat , 2002, Türkiye'de sol, Sosyalizm ve İslamcılık, *tezkire*, sayı 26.

Hanefi, Hasan Aydınlanmacı İslam, *İslamiyat*, cilt 5, sayı 2.

Kayalı, Kurtuluş, 2002, İdris Küçükömer'in Entelektüel Portresi, *tezkire*, sayı 26.

Kutub, Seyyid, 1981, *İslâm ve Kapitalizm Çatışması*, Arapça'dan çeviren: Yaşar Nuri Öztürk, 2. baskı, İstanbul: Düşünce Yayınları.

Kutub, Seyyid, 1982, *İslâm'da Sosyal Adalet*, Arapça'dan çeviren: M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Arslan Yayınları.

Laroui, Abdullah, 1997, *Tarihselcilik ve Gelenek*, İngilizceden çeviren Hasan Bacanlı, 2. baskı, Ankara Vadi Yayınları.

Marx, Karl, 2007, Hegel'n Hukuk Felsefesini Eleştiriye Katkı'dan seçme metinler çev. Mevlüde Ayyıldızoğlu-Aktay, *Din Sosyolojisi* içinde, ed. Yasin Aktay ve M. Emin Köktaş, 3. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.

Öner, Yılmaz, 1984, *Din-Üretim Biçimleri Üstüne, Tarihsel Uzlaşma*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özel, İsmet, 1984, *Üç Mesele: Teknik, Medeniyet, Yabancılaşma*, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.

Sayyid, Bobby, S., 1997, *A Fundamental Fear, Eurocentrism and the Emergence of Islamism*, London: Zed Books (Türkçesi: *Fundamentalizm Korkusu: Avrupamerkezcilik ve İslâmcılığın Doğuşu.*, İngilizce'den çeviren: Nuh Yılmaz ve Ebubekir Ceylan, Ankara: Vadi Yayınları, 2000).

Sibâî, Mustafa, 1974, *İslâm Sosyalizmi*, Arapça'dan çeviren A. Niyazoğlu, İstanbul: Hareket Yayınları